

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему

«Збройне та ідеологічно-пропагандистське протистояння радянських репресивно-каральних органів і українського національно-визвольного руху на Богородчанщині в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст.»

Виконала: студентка II курсу, СОІз-2м
групи

Спеціальності 014 «Середня освіта
(історія)»

Третякова О. С.

Керівник кандидат історичних наук, доцент

Галицька-Дідух Т. В.

Рецензент Вітенко М. Д.

АНОТАЦІЯ

На основі опрацьованих джерельних та історіографічних матеріалів у дипломній роботі проаналізовано протистояння ОУН (б) та УПА з радянським тоталітаризмом на території Богородчанщини в повоєнне десятиліття. Окремо висвітлено військовий та ідеологічно-пропагандистський аспекти даного протистояння, методичні особливості вивчення теми дослідження в рамках позакласної роботи у старшій школі.

Охарактеризовано військову діяльність УПА та військових структур радянської влади у 1944-1947 рр., причини спаду військових зіткнень між обома сторонами в кінці 1940 – на початку 1950 рр. Окремо звернено увагу на «Велику блокаду» як один із визначальних чинників спаду військової активності ОУН (б) та УПА. Також визначено вплив ідеологічної та пропагандистської діяльності радянських спецслужб проти збройного підпілля, інструменти та шляхи цієї боротьби. Проаналізовано способи підпілля попередження та їх відповіді даному напрямку протиповстанської боротьби. Розглянуто ідеологічну роботу референтури пропаганди ОУН (б) на прикладі матеріалів підпільних журналів «Чорний ліс» та «Шлях перемоги». Окремо розглянуто особливості вивчення теми радянсько-націоналістичного протистояння в повоєнні роки у старшій школі при організації позакласної учнівської діяльності. Запропоновано методи та технології, а також їх приклади, які доцільно використовувати при даній формі роботи. Розглянуто необхідність навіть у позакласний час реалізовувати базові підходи системи Нової української школи – компетентнісний, діяльнісний та особистісно-орієнтований.

Ключові слова: ОУН (б), УПА, військове протистояння, ідеологічно-пропагандистська боротьба, Богородчанщина, рух опору, «Велика блокада», радянська влада.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖУВАНОЇ ТЕМИ	7
РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВІ МЕТОДИ ПРОТИСТОЯННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ З ОУН (Б) ТА УПА	24
РОЗДІЛ 3. ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ ТА РАДЯНСЬКИХ РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ.....	43
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ У 10-11 КЛАСАХ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ НА ПРИКЛАДІ ДАНОЇ ТЕМИ	59
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	97

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах сучасної російсько-української війни та її переходу в повномасштабну фазу в українському суспільстві зросло зацікавлення до збройного та ідеологічно-пропагандистського опору ОУН (б) і УПА радянській владі та її репресивній політиці. Зокрема, підвищилась зацікавленість і до висвітлення локальної історії українського визвольного руху, місць бойової слави повстанців, діячів підпілля тощо. Це частково також зумовлено і тим, що у 2022 р. відзначається 80-та річниця створення УПА.

Тема даного науково-кваліфікаційного дослідження залишається актуальною, оскільки протистояння збройного підпілля і радянського тоталітаризму у повоєнне десятиліття на науковому рівні досліджувалось істориками зазвичай узагальнено по західному регіону України. Також часто дослідники застосовували вузько тематичний підхід до досліджень – окремо вивчали застосування спецзасобів у боротьбі з підпіллям чи бойову діяльність УПА у 1944-1946 рр., ідеологічний аспект націоналістично-радянського протистояння і т. д. В подібних працях істориками висвітлено значний масив історичних фактів та інформації про національно-визвольну боротьбу, однак її характеристика на території Богородчанщини потребує аналізу та систематизації, а також доповнення першоджерелами.

Окремою складовою актуальності обраної теми є методична складова, оскільки в системі сучасної загальної освіти важливим її компонентом є позакласна діяльність учнів та організація такого виду діяльності педагогом. Важливо у сучасних суспільно-політичних умовах виховувати в середовищі учнівської молоді зацікавленість до історії рідного краю як в загальноукраїнському контексті, так і на місцевому рівні, зокрема, на Богородчанщині.

Метою написання дипломної роботи є висвітлення історії боротьби українського підпілля та повстанського руху на території Богородчанщини в

період другої пол. 1940-х – поч. 1950-х рр. Для втілення вказаної мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу боротьби українського руху опору з радянською владою на теренах Богородчанщини;
- систематизувати та визначити особливості військового протистояння ОУН (б) і УПА з радянським тоталітаризмом;
- розглянути методи ідеологічного та пропагандистського протистояння та визначити їх вплив на подальшу боротьбу та становище підпілля;
- дослідити особливості вивчення теми протистояння радянських репресивних органів з українським визвольним рухом у позакласний час у старшій школі.

Об’єкт дослідження – військове та ідеологічно-пропагандистське протистояння ОУН (б) та УПА у 1945 – на початку 1950-х рр.

Предметом дослідження визначено військові операції, діяльність агентурних груп, ідеологічна та пропагандистська боротьба радянського тоталітарного режиму з українським визвольним рухом на території сучасної Богородчанщини.

Хронологічні межі дослідження – визначені другою половиною 40-х рр. – початком 50-х рр., де нижньою межею визначено 1945 р., адже саме тоді бойові дії Другої світової війни на території України були повністю завершені, а фронт просунувся вглиб Європи. За таких обставин, радянська влада розпочала повномасштабну боротьбу з українським рухом опору. Верхня межа визначена узагальнено початком 1950-х рр. оскільки саме в цей період спостерігається спад активності збройного підпілля на Богородчанщині.

Географічні межі наукового дослідження окреслено теренами сучасної Богородчанщини.

Методи дослідження. При написанні даної науково-кваліфікаційної роботи автор дотримувався принципів науковості, історизму та об'єктивності. В роботі використовуються такі методи: дедуктивний, при якому особисті висновки виводяться із загальних; аналізу, коли загальне поділяється на складові частини; синтезу, що допомагає в проведенні дослідження загалом, на базі поєднання схожих елементів в єдине ціле; метод педагогічного спостереження та експерименту; а також статистичний метод.

Наукова новизна одержаних результатів визначається наступними пунктами: вперше проаналізовано історіографічний та джерельний спадок теми протистояння радянської влади з націоналістичним рухом на території Богородчанщини; систематизовано відомості про військову боротьбу комуністичного репресивного апарату проти ОУН (б) та УПА на Богородчанщині; висвітлено складові та особливості ідеологічно-пропагандистського протистояння на дані території між рухом опору та радянською владою у 1945 – на поч. 1950-х рр.; вперше запропоновано методику використання матеріалів даного наукового дослідження в позакласній роботі та наведено приклади його застосування.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання наукової роботи при подальшому вивченні повстанської боротьби на території Богородчанщини в повоєнне десятиліття та виданні статей цієї ж тематики. Також дослідження в подальшому можливо використовувати у навчально-методологічному напрямку при організації позакласної роботи з історії України та рідного краю в старшій школі, а також у виховній роботі.

Апробація результатів роботи. Дана наукова робота була апробована виданням статті на сторінках Студентських історичних зошитів (випуск 13, 2021 р.).

Структура дипломної роботи: вступ, основна частина (чотири розділи), загальні висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖУВАНОЇ ТЕМИ

Історіографія теми протистояння радянського тоталітарного режиму та українського визвольного руху є досить багатогранною та різноманітною. Ознайомлюючись та аналізуючи науковий доробок, варто звернути увагу на те, що в науковій літературі з вищезгаданої проблематики значну частку займають праці, у яких історики надають загальну характеристику становлення та діяльності українського підпілля та повстанського руху. Тут зазначимо, що починаючи вивчення теми діяльності ОУН (б) та УПА на території західних земель України та їхнього протистояння з комуністичним режимом у повоєнне десятиліття, попередньо необхідно ознайомитися із суспільно-політичним та соціально-економічним становищем даної території, яка після звільнення з-під нацистської окупації, остаточно увійшла до складу радянської України і, відповідно, до складу СРСР. Адже перший прихід більшовиків у вересні 1939 р. продемонстрував західноукраїнському населенню справжнє обличчя радянської комуністичної диктатури та автоматично визначив негативне ставлення місцевого населення разом із підпіллям до повернення радянської влади літом 1944 р. Тут варто згадати про працю В. Сергійчука, у якій автор аналізує прихід «визволителів» та поєднує наукову складову з джерельною базою у вигляді підбірки документів, що стосуються окупації західних земель України більшовиками 1939-1941 рр. [90]. Окрім нього різносторонні питання політики СРСР на території західних земель України висвітлювали Корнейко А., Сеньків М., Шляхтич Р., Ярош Б. тощо [76, 88, 98, 100].

Для кращого розуміння особливостей протистояння українського підпілля з органами радянської влади звернемо увагу на стан наукової розробки теми структури, діяльності й особового складу загонів УПА та підпілля ОУН (б). Такими дослідженнями та систематизацією матеріалів, зокрема, займалися П. Содоль, І. Патриляк, В. Ільницький, Я. Коретчук, П. Ганцюк та ін. Довідник

про історію УПА під авторством П. Содоля є прикладом діаспорного напрямку в історіографії українського визвольного руху [91].

В. Ільницький, як дослідник історії Карпатського краю ОУН (б) у своїй праці комплексно висвітлив структуру та кадрове забезпечення ОУН (б), а також проаналізував організаційні зміни, які зазнавала організація за час свого існування як на рівні крайового проводу, так і на рівні окружних та надрайонних структур [64]. Колективна праця івано-франківських істориків Я. Коретчука та П. Ганцюка присвячена темі командного складу ТВ-22 «Чорний ліс», який був складовою частиною Воєнної Округи «Говерля». У ній автори, окрім загальних відомостей про тактичний відтинок, наводять інформацію про курені у його складі та трансформацію не тільки в загальному ТВ «Чорний Ліс», але й окремих його структурних елементів, а також біографічні довідки очільників сотень та куренів, які перебували у складі даного відтинку [75].

Не менш інформативним стосовно різних аспектів історії існування ОУН (б) та УПА є колективна збірка праць «Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів» [96].

Для успішної та ефективної діяльності війська в партизанських реаліях необхідними є проведення вишколів та існування своєрідних шкіл, в яких б навчали підпільної діяльності, поводженню зі зброєю, тактичних маневрів для успішних військових боїв і т. д. Саме для досягнення даної мети створювалися старшинські та підстаршинські школи, існування та активна діяльність яких припадає на 1943-1945 рр. Науковець І. Патриляк, як дослідник історії українського визвольного руху, присвятив окрему статтю підготовці старшин та підстаршин. У ній проаналізовано узагальнені риси створення та діяльності військових шкіл, окремо автор наголошує на важливості того факту, що значна частина досвідчених військових прийшли до УПА з досвідом боротьби за українську державність під час Української Революції або були вишколені в рядах Дружин українських націоналістів та допоміжної поліції і при першій же потребі перейшли в усьому обмундируванні та озброєнні під керівництво ОУН (б) та УПА, ставши фактично першоджерелом новоствореної військової

формації. Також, в основному, саме особи з вже наявним військовим досвідом навчали новачків у старшинських та підстаршинських школах. Загалом, автор, підводячи підсумки, звертає увагу на сам процес підготовки та її якість [82].

Більш ґрунтовним вивченням діяльності старшинських та підстаршинських шкіл займався О. Понипаляк, яке науковець виклав у власній дисертаційній роботі. У роботі простежується не тільки висвітлення початку та напрямків діяльності старшинських шкіл, а також звертається увага на умовні два етапи діяльності військових вишколів – перший прив’язується до 1943-1944 рр., який характеризувався орієнтацією військової підготовки на програми навчання регулярних армій, а другий етап охоплював 1945-1946 рр., тобто час, коли українські території були остаточно підпорядковані радянській владі. Другий етап, за твердженнями дослідника, відрізнявся перенаправленням програми вишкільних загонів на освоєння партизанської тактики та конспірації. Саме завдяки даній дисертації, ми дізнаємося про існування підстаршинської школи «Беркути» на околицях села Манява, про її керівника, склад та діяльність [144]. Окрім даної дисертації, відомості про вишкільну школу на полонині Малиновище поблизу Маняви, наводить Р. Грицьків у біографічному дослідженні постаті Миколи Твердохліба «Грім», який займав посаду командира ВО «Говерля». З даної праці стає відомо, що під час відвідування підстаршинської школи на Малиновищі командиром «Громом» в серпні-вересні 1944 р., на ній перебувало на вишколі не менше 4-ох сотень, що вказує на важливість цієї місцевості та масштаби підготовки [55].

Мистецтво створення підпільних схронів і криївок, їх значення для партизанської боротьби розкрито у праці М. Паньківа. У ній також наведено короткі відомості біографій учасників руху опору на території Станіславщині та їх спогади про участь у підпіллі [79]. Ще одним виданням про історію повстанського життя на Прикарпатті є багатотомне видання «Герої ОУН-УПА», у якому поєднуються історичні довідки про місцеве підпілля, їхню бойову діяльність, спогади учасників тогочасних подій та мартиролог [52].

Цікаві факти стосовно українського підпілля містяться в «Альманасі Станіславівської землі», зокрема там розміщена інформація про відносини радянських партизан з упівцями на прикладі партизанського з'єднання М. Шукаєва, яке перебувало на території Чорного Лісу в червні 1944 р. і зазнало великих втрат з боку місцевих загонів УПА [42]. Тут наголосимо, що під час Карпатського рейду С. Ковпака, його партизанам було заборонено вступати у будь-які домовленості із загонами УПА та не дотримуватися з ними нейтралітету.

Військові зіткнення українських повстанців з червоними партизанами все ж, як правило, були рідкістю. Але бої з регулярними радянськими силами у вигляді Червоної армії та військ НКВС траплялися куди частіше. Вони почалися паралельно з вигнанням нацистської армії з території Станіславщини та Богородчанщини зокрема, літом 1944 р. Одним із перших боїв загонів УПА та регулярної Червоної Армії на території Богородчанщини відбувся в урочищі Заломище між селами Богрівка та Яблунька. Історію даного зіткнення червоноармійців та санітарного обозу повстанців детально дослідила краєзнавець К. Данилюк і висвітлила у власній брошурі не тільки історичні факти, але й свідчення очевидців та учасників бою [57]. Окрім подібних краєзнавчих розвідок, інформація про факти військових зіткнень між формуваннями УПА та загонів НКВС міститься у виданні «Звід пам'яток Івано-Франківської області» [60].

Ще однією комплексною працею про усі аспекти існування УПА є колективна робота українських істориків «Українська Повстанська Армія». На її сторінках окрім історії створення, організації повстанського руху, висвітлено і боротьбу радянської влади проти визвольного руху на західноукраїнських землях, і методи протистояння ОУН (б) і УПА радянській тоталітарній машині. Увесь масив фактологічного матеріалу доповнюється першоджерелами та ілюстративними матеріалами [97].

Історію становлення та діяльності українського підпілля на території Карпатського краю, на основі власного дисертаційного дослідження,

проаналізував та простежив В. Ільницький. Історик цілісно висвітлює діяльність українських націоналістів на даній територіальній одиниці організаційного поділу організації, описує повсякденний устрій підпільників. Окремо автор звертає увагу на діяльність ВО «Говерля», яка була структурною одиницею УПА і на її відносини з ОУН (б), оскільки і Карпатський край і ВО «Говерля» співпадали в територіальному відношенні. Таким чином автор акцентує на факті спільної взаємодії цих двох організацій, які вели боротьбу з радянським режимом. Окрім того, дослідник детально відтворює систему заходів, які використовувалися радянським тоталітаризмом для придушення українського визвольного руху. Також історик присвячував свої роботи окремим аспектам боротьби репресивного апарату, зокрема ідеологічному протистоянню радянської влади з ОУН (б) та УПА, використанню спецзасобів та компрометування підпілля [63, 61, 62]. Тему різнопланового використання спецзасобів радянськими силовими структурами в процесі проведення військових операцій, облав, доносів та інших протиповстанських заходів також детально розкриває у статтях Н. Ніколаєва у співавторстві з О. Іщуком. До категорії допоміжних засобів дослідники даної теми відносять службових собак, отруйні речовини, приманки, радіосигналізаційні апарати, вибухові пристрої, тобто ті речі, які допомагали спецслужбам у проведенні облав та затриманні учасників підпілля. Відповідно, автори, аналізуючи інформацію про використання таких засобів, доводять, що їх застосування на практиці часто було номінальним або ж не виконувало прямого призначення (наприклад, пристрій зі снодійним газом «Тайфун» часто видавав неплановий звук, який фактично ставав попередженням для повстанців, також повстанці навчилися вводити в оману службових собак, щоб ті не могли їх відшукати) [68].

Окремо двадцятилітню історію Станіславщини під владою більшовиків дослідили у колективній монографії І. Андрухів та А. Француз. Автори комплексно висвітлюють історію Прикарпаття у період 1939-1959 рр. і подають її крізь призму взаємопов'язаності та взаємовпливу подій під час так званого першого приходу більшовиків та повернення радянської тоталітарної

системи в Галичину у 1944 р. В даному контексті історики звертають увагу на діяльність націоналістичного підпілля у повоєнний час, а також на методи боротьби комуністичного репресивного апарату проти ОУН (б) та УПА. Окрім того, автори окремо виділяють такий період у даному протистоянні як Велика блокада 1945-1946 рр., і звертають увагу на той факт, що УНКВС та УНКДБ намагалися подати боротьбу з українським підпіллям у 1945 р. як період основного знищення загонів УПА та боївок ОУН (б), а заходи, проведені у 1946 р. як такі, що передбачали ліквідацію залишків українського визвольного руху [43]. Анатолій Кентій у другому томі своєї двотомної праці комплексно розкриває події націоналістичного підпілля від часу створення військового формування УПА і до моменту фактичного припинення його діяльності на західноукраїнських землях. Окремо він розкриває особливості повстанської боротьби в період завершення бойових дій Другої світової війни (1944-1945 рр.), а також детально аналізує відносини мельниківського та бандерівського розгалужень ОУН (б) в еміграції та УГВР, оскільки вони безпосередньо впливали на внутрішнє середовище місцевих борців [70].

Одним із найновіших наукових досліджень протистояння радянського репресивного апарату з ОУН (б) та УПА на території Станіславщини є дисертація Н. Розлуцького. В основі даної роботи покладено висвітлення військового аспекту боротьби. Дослідження зацікавлює поданням на основі архівних матеріалів не тільки фактів військових сутичок, операцій, діяльності спеціальних частин та батальйонів у боротьбі з ОУН (б) та УПА, а також наявністю аналізу та систематизації заходів по організації такої діяльності з боку радянської влади [145]. Окрім того, автору дисертації належать статті про географічні аспекти бойової діяльності загонів УПА та протистояння радянської влади з націоналістичним підпіллям на теренах Богородчанщини. У них досліджено масштабність повстанських військових дій, тривалість, потужність, а також простежено активність та масштаби військових дій силових органів радянської сторони проти повстанців, та систематизовано

інформацію про вплив протиповстанських дій НКВС-НКДБ на становище підпілля на Богородчанщині [86, 87].

Сучасна історіографія протистояння тоталітарного режиму СРСР з націоналістичним підпіллям, окрім монографій та інших об'ємних наукових праць, насичена значною кількістю наукових статей, присвячених окремим моментам історії загонів УПА та боївок ОУН (б) та їхнього протистояння радянським репресивним апаратом. Так, історики О. Безносок та Г. Стародубець зосередилися на вивченні питання створення та діяльності винищувальних батальйонів (ВБ), а також їх участі у «Великій блокаді». Зокрема, вони наводять факти, які були регулярними у діяльності ВБ – участь у планових заходах сил НКВС-НКДБ. Однак, як зазначає О. Безносок, через залучення до ВБ місцевого населення та перевербованих під час арешту учасників підпілля, такі формування були малоефективними [92, 93, 94, 45].

Військовій діяльності підрозділів УПА в перші повоєнні роки присвячено ряд наукових праць. Серед них і короткі фактологічні розвідки та більш змістовні наукові праці авторства Л. Давибіди, К. Данилюк, І. Кметюка, П. Арсенича, І. Патера та інших. Серед іншого, вони наводять приклади великих боїв 1944-1945 рр. на теренах Чорного лісу, який був осередком однойменного тактичного відтинку, напади на тюрми та районі відділення НКВС тощо [56, 72, 44, 80].

Для знищення націоналістичного підпілля радянські репресивні органи запровадили та активно розвивали практику впровадження в середовище ОУН (б) та УПА агентурно-бойових груп (АБГ) та окремих агентів. Їм ставилися різні завдання – від розвідування різних планів та новин в середині руху опору до ліквідації повстанських структурних одиниць чи окремих їх учасників. Такий відтинок боротьби радянського режиму з повстанським запіллям досліджують О. Дзюбан та В. Гінда. Вони розкривають діяльність АБГ як складову цілої системи боротьби з підпільними структурами визвольного руху, особливості їхньої організації та діяльності [58, 53].

Окремим напрямком в історіографії українського націоналістичного підпілля є дослідження біографій його учасників. Зазвичай вони присвячуються особам, які займали провідні посади в ОУН (б) та УПА. В даному напрямку плідно попрацювали Д. Проданик, який висвітлив діяльність в ОУН (б) Василя Сенчака «Ворона», О. Іщук видав працю присвячену М. Дяченку «Марку Боєславу» та у співавторстві з Н. Ніколаєвою опублікували дослідження про діяльність Я. Богдана «Всеволода Рамзенка», Р. Грицьків уклав видання про полковника УПА М. Твердохліба [84, 66, 69, 55]. Дані наукові видання цікаві не тільки тим, що у них висвітлено біографію згаданих підпільників та проаналізовано їхню діяльність в середині середовища ОУН (б) та УПА, але й доповненням першоджерелами стосовно діяча, якому праця присвячена. Наприклад, у книзі про М. Дяченка, розміщено фрагменти його щоденника, який охоплює період листопад 1951 – січень 1952 рр. Такі фрагменти дають можливість краще усвідомити умови перебування в підпіллі та розкрити певні особливості дій повстанців, співвіднести їх із вже відомими подіями та фактами.

Додамо, що у вказаній біографічній літературі дослідники намагаються простежити не тільки період діяльності діяча в націоналістичному підпіллі, але й його юнацькі роки, формування та вплив оточення на світогляд майбутнього борця тощо.

Окремо треба виділити статті та замітки в періодичних виданнях, які видавалися з серпня 1991 р. і до сьогодні, оскільки в період існування СРСР, про учасників та діяльність ОУН (б) і УПА дозволено було писати тільки в негативному відношенні. Якщо узагальнити, то сучасна періодика поєднує на своїх сторінках науково-публіцистичні матеріали про діяльність ОУН (б) та УПА, їх боротьбу з радянським репресивним апаратом, а також спогади учасників та свідків тих подій [46, 77, 83, 99, 54, 74, 59].

Оскільки дана наукова робота містить окремий розділ про особливості навчання даної теми в шкільному курсі історії, доцільно проаналізувати стан наукової розробки методичної літератури, яка в основному представлена

підручниками, посібниками та статтями, присвячених окремим питанням навчання історії в школі й використанню конкретних методик та інструментів на уроках. Серед методичних посібників варто виділити наступний: «Методика навчання історії в школі», авторами якого є О. Пошетун та Г. Фрейман [133]. Окрім нього також доцільно використовувати посібники та довідники під авторством К. Баханова, М. Фіцули та інших [104, 139].

При організації позаурочної учнівської діяльності варто використовувати інноваційні та дослідницькі технології, оскільки вони не тільки урізноманітнюють активність школярів, поглиблюють її, але й зацікавлюють їх до шкільного предмету та навчально-пізнавальної діяльності. І. Дичківська є автором посібника присвяченого використанню інноваційних педагогічних технологій, П. Мороз уклав видання, у якому проаналізував та наповнив практичними порадами, питання дослідницької роботи учнів на уроках історії, а також доповнив її статтями такого ж тематичного спрямування [114, 126, 127].

Використовуючи опрацьований у дипломній роботі матеріал, пропонуємо вчителям активно реалізовувати три підходи до сучасної загальної середньої освіти: особистісно-орієнтований, діяльнісний та компетентнісний. Про суть, організацію та практичні поради щодо втілення особистісно-орієнтованого підходу у різних формах учнівської діяльності на уроках історії викладено у підручнику К. Баханова [105]. Особливості організації та втілення вказаного підходу додатково висвітлюють у статтях науковці Я. Матвійчук та Н. Чубур. Серед іншого, автори акцентують увагу на зміні змісту сучасної української освіти в бік розвитку всебічної особистості та можливостях застосування особистісно орієнтованої складової на уроках історії [124, 140].

Наступним базовим підходом в освіті є компетентнісна складова, її детально розкрито в методичному посібнику колективу авторів В. Кришмарел, Ю. Малієнко, Т. Мацейків, Т. Ремех [101]. Автори окрім того, що висвітлюють суть компетентнісного підходу у навчанні історії, також аналізують та підкріплюють практичною складовою різні напрямки діяльності на уроках

суспільствознавчого напрямку. Методисти окремо виділяють та звертають увагу на роль візуалізації та використання історичних джерел, а також можливість завдяки їм формувати в учнів предметні компетентності. Доповнюють дані наукові твердження щодо доцільності впровадження компетентнісного підходу наукові статті Ю. Кравченко та Н. Черткової, Ю. Косенко, О. Овчарук, О. Барановська. У їхньому змісті серед іншого, аргументовано доцільність застосування практичних занять як невід'ємної складової компетентнісного навчання, акцентовано на факті необхідності визначення формування ключових та предметних компетентностей як основної мети для досягнення учителем при навчанні історії учнів тощо [120, 118, 130, 102].

Але підручники носять зазвичай узагальнений характер і охоплюють широкі питання педагогіки та методики навчання історії. Тут на допомогу досліднику згодяться статті, які охоплюють окремі питання та проблематики методики навчання загалом та зокрема викладання історії в закладах загальної середньої освіти. Зокрема, третьому, діяльнісному підходу присвячені наукові доробки О. Гончарової, А. Приходько [111, 134]. На їхню думку, для успішного втілення даного освітнього компоненту, учителям треба перетворити учнів на активних учасників освітнього процесу загалом та кожного уроку як його частин. Аналізуючи важливість втілення діяльнісного підходу, автори визначають його головне завдання у формуванні школярів як особистостей здатних до практичних дій в сучасному світі.

Ведучи мову про вищезгадані підходи варто зазначити, що для їх втілення при вивченні з учнями теми руху опору та боротьби з ним радянської влади, доцільно використовувати інноваційні, активні та інтерактивні форми діяльності на уроках. Ю. Олексін звертає увагу на сучасні нестандартні форми уроків та засоби, які використовуються на них. Він стверджує, що саме нестандартні форми навчання сприяють не тільки активізації учнів, підвищує їхню зацікавленість уроком та предметом але й дозволяють на більш якісному рівні опанувати нові знання та формувати нові вміння [131]. Згадана вище О.

Пометун також приділяє увагу вивченню теми активного навчання, серед ознак якого методистка окреслює групові роботи учнів, побудова завдань крізь призму актуалізації вже отриманих знань та умінь, побудова завдань та вправ таким чином, щоб здобувачі освіти за допомогою джерел інформації здобували нові знання а не відбувалася подача готового матеріалу і зазначає, що при вдалому підборі інструментів втілення активного навчання, воно сприятиме фактичній реалізації усіх трьох підходів до сучасної освіти [132].

Сучасному вчителю окрім трьох основних підходів до навчання в системі сучасної середньої освіти, необхідно також пам'ятати й спрямовувати свою педагогічну діяльність на формування та розвиток критичного мислення в учнівської молоді, зокрема і в позаурочній роботі. Висвітленням теми використання технологій критичного мислення займаються І. Бондар, С. Терно, А. Канаєва [106, 107, 136, 137, 116]. Вони визначають, що критичне мислення сприяє не тільки якісному опануванню учнями нових знань, але й дає їм змогу ефективно вирішувати поставлені перед ними завдання та використовувати творчий підхід у їхньому розв'язанні, спрямовувати свої дії на результат.

Фактично універсальним для розвитку критичного мислення, реалізації вище згаданих підходів, а також інших цілей середньої освіти в Україні можна вважати метод проектів, який ми рекомендуємо використовувати педагогам при розгляді викладеного в даному дослідженні матеріалі. Аналіз доцільності їх застосування, зокрема й на уроках історії, та організаційні особливості наявний в статтях таких авторів як: І. Тютюнник, Г. Марченко, Ю. Яценко, С. Гумен тощо. Вони акцентують увагу на важливості застосування даного методу, адже завдяки йому учні виробляють реальні навички для вирішення поставлених питань та завдань, вчать керувати часом для його виконання, розподіляти обов'язки, виділяти першочергові та другорядні питання для розв'язання, а також методисти вирізняють класифікацію проектів, у якій кожний вид має свої цілі та мету [141, 113, 123, 138].

О. Лоштун досліджує особливості впровадження імітаційно-ігрової діяльності та її вплив на активізацію учнівської пізнавальної активності, яка на

наш погляд, є однією із основних рис відмінного освітнього процесу, особливо в рамках позакласної роботи [122, 143]. Також тему застосування ігрових технологій для загального підвищення ефективності процесу навчання актуалізує В. Гладун. Дослідник розглядає різні види гри, їхню доцільність та корисність використання на уроках. Загалом він доходить висновку, що для покращення учнівської активності на уроках історії, застосування різнопланових ігрових методів є не просто бажаними, а необхідними [110]. Проблему активізації навчально-пізнавальної діяльності, але на прикладі використання інфографіки висвітлює С. Драновська, яка зазначає, що використання інфографік на уроках дозволяє водночас інтенсифікувати та візуалізувати необхідний масив інформації фактично по будь-якій темі, історичному явищу, події, об'єкті чи предметі [115].

Натомість О. Барнінець розглядає використання різнопланових ігор на уроках крізь призму компетентнісного підходу. На її думку, ігрові методи можуть стати одним із інструментів у системі формування компетентностей [103].

Особливої уваги при розгляді з учнями методів боротьби радянського тоталітаризму з рухом опору заслуговує питання використання історичних джерел. Розробкою даного питання займаються такі методисти: Д. Лисянська, Л. Задорожна, В. Власов та ін. Віталій Власов вбачає одним із основних завдань використання історичних джерел, особливо письмових, вироблення в учнів навичок з пошуку необхідної інформації у першоджерелах та їх аналіз [109]. Доповнює даний погляд Д. Лисянська, яка стверджує, що з метою ознайомлення учнів з даним напрямком роботи, історичні джерела необхідно використовувати на уроках, починаючи з 5 класу і поступово з кожним роком навчання ускладнювати та урізноманітнювати роботу з ними [121]. Однак Л. Задорожна, серед іншого, акцентує увагу на те, щоб формувати в учнів не тільки вміння аналізувати історичні джерела, виділяти з них основну інформацію, але й здатність безпосередньо здійснювати пошук та підбирати їх до необхідної теми чи завдання [142].

Для сучасного уроку, окрім застосування інноваційних та інтерактивних методів, важливим компонентом є наявність технічних засобів, тому дана тематика також представлена в методологічній історіографії. До таких засобів А. Гриценко та О. Мокрогуз відносять як і електронні підручники, карти, навчально-методичні комплекси, так і різноформатні платформи для тестування, вправ, ігор тощо [112, 125]. Додамо, що А. Буцко у власній статті звертає увагу на той факт, що значну роль в успішності та доцільності використання технічних засобів відіграє майстерність та творчість самого педагога, а С. Кравцов у власних наукових матеріалах зазначає, що в теперішніх умовах інформаційно-комп'ютерні технології можуть виконувати допоміжну роль при офлайн та основну при онлайн навчанні [108, 119].

Крім вище згаданих питань, методологічна література також містить наукові доробки, присвячені іншим темам стосовно організації освітнього процесу та проведення уроків. Так С. Моцак висвітлює особливості позаурочної роботи та вивчення історії рідного краю в контексті історичної освіти, В. Кизенко аналізує важливість впровадження факультативів у основній школі, а Н. Рипаченко розглядає екскурсії як важливу складову вивчення історії та наводить переваги даної форми роботи [128, 129, 117, 135]. Загалом варто відмітити, що сучасна українська педагогічно-методологічна література в контексті навчання історії, охоплює широкий спектр питань, які постають перед учителем.

Першоджерелами, якими варто користуватися педагогу при організації навчально-пізнавальної діяльності учнів в позаурочний час є ряд нормативних документів. Плануючи роботу, педагог обов'язково має використовувати навчальну програму для закладів загальної середньої освіти «Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи» від 2022 р., у якій якраз зазначається про вивчення теми протистояння українського руху опору з радянською владою в першому розділі 11 класу [40]. Також учителю варто реалізовувати концепцію Нової української школи і в її рамках впроваджувати компетентнісний, діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи під час проведення

позакласних заходів при використанні матеріалів даного дослідження [41]. Зазначимо, що як в рамках урочної, так і позаурочної роботи при вивченні теми націоналістично-радянського протистояння в повоєнне десятиліття необхідно спрямовувати діяльність учнів на формування та удосконалення наскрізних умінь, які прописані в Державному стандарті базової середньої освіти [39].

Необхідно також проаналізувати стан джерельної бази теми протиборства українського підпілля та радянського режиму впродовж 1945-1955 рр. В основному джерельна база представлена письмовими документами. Їх умовно розділити на ті, що складені безпосередньо під час подій (звіти про бої, проведення військових операцій НКВС, планування таких дій), і ті, що були написанні через певний проміжок часу. Остання категорія особливо характерна для документів створених в підпіллі, оскільки часто склалися описи бойових дій УПА на основі спогадів тих учасників, які на момент їх написання перебували ще у підпіллі. Також увесь масив документації можна розділити на дві категорії за іншою ознакою – документи підпілля й повстанського руху та документи репресивно-партійного апарату. Особливою категорією доцільно виділити спогади учасників та свідків тогочасних подій, щоденники, інтерв'ю та пресу.

Для початку розглянемо неопубліковані джерела. Вони розміщені в архівних установах, зокрема і в Державному архіві Івано-Франківської області. Саме в ДАІФО знаходиться значна частина партійної документації по боротьбі радянської влади з рухом опору, яка в значній мірі ще не є дослідженою та опублікованою. Фонди 1-П, 9-П містять справи з документацією обласної партійної діяльності, у яких є відомості про загальну організацію та проведення протиповстанської боротьби як в Станіславській області загалом, так і по окремих районах.

У фонді 33 по Солотвинському районі, справи 2-5 містять звітну, нарадну та розпорядчу документацію по боротьбі з повстанськими та націоналістичними частинами на теренах даного району, зокрема про проведення військово-чекістських операцій та їх наслідки.

Опубліковані документи в основному представлені збірками. Найвідомішим комплексом опублікованих документів, які відносяться до теми українського національно-визвольного руху доцільно вважати багатотомний «Літопис УПА». Окремі його томи повністю присвячені або в значній мірі містять документи відносно підпільно-повстанського руху на теренах сучасної Богородчанщини. Зокрема у третій і четвертий томи помістили видання команди ТВ «Чорний Ліс», яке мало таку ж назву як і сам тактичний відтинок і висвітлювало його діяльність. На його сторінках висвітлювали спогади вояків, які входили в складі певних структурних одиниць до даного відтинку, про бої та своїх побратимів. Також подано твори учасників підпілля та ідеологічні матеріали, зокрема автором значної частини висвітлених на сторінках «Чорного Лісу» віршів та статей був М. Дяченко [16, 17]. Натомість 18 том присвячений висвітленню офіційної документації ВО «Говерля», до якої відносяться звіти про бої та втрати повстанців та опубліковані випуски газети «Шлях перемоги», а 19 том вміщує спогади учасників повстанського руху, які є не менш інформативними, оскільки у них згадуються військові дії підрозділів УПА, опис повстанських буднів та навіть арештів і перебування у ньому [18, 19].

Окремо виділимо томи Нової серії Літопису УПА, а саме з 4 по 7 включно, які містять документацію владних радянських структур які контролювали та здійснювали знищення українського руху опору. В основному це звіти, доповідні записки, протоколи засідань обласних комітетів КП(б)У тощо [20, 21, 22, 23]. Том 22 цієї ж серії охоплює підпільну документацію районного, надрайонного та окружного проводів ОУН (б) Станіславщини 1945-1951 рр. [24].

Доповненням джерельної бази літописів УПА можна вважати збірник документів «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст.» у двох томах, з яких другий том є об'єктом нашого зацікавлення, оскільки у ньому представлено документацію українських повстанців та націоналістів, а також радянського репресивного апарату, який власне вів боротьбу з першими. Зокрема, в збірці розміщені звіти Станіславського МДБ та обласного комітету

ЦК КП(б)У про виконану роботу щодо знищення українського підпілля, протоколи про засідання районних комітетів, зокрема Богородчанського, пропагандистські матеріали обох сторін, різного спрямування інструкції тощо. Окрім того, також подаються повстанські звіти щодо збройних зіткнень їхніх загонів з ворогом, повідомлення про загибель повстанців [31, 32, 33].

Не менш вагомими для дослідження є й електронні архіви. Масштабний масив документів опублікував Електронний архів українського визвольного руху. У ньому наявний підрозділ «7.3.6.», присвячений документам, які містять відомості по боротьбі радянського карально-репресивного апарату з українським рухом опору. Серед документів наявні бойові накази про чіткі плани проведення військових операцій, наведено агентурні довідки про деяких учасників підпілля або на цілісні боївки та навіть інколи зустрічається інформація про їхнє забезпечення (зазвичай про зброю). Також розміщено відомості про боївки, котрі діяли на території сучасної Богородчанщини: В. Савчина «Твердого», Д. Богуславця «Боевира», В. Михайлика «Ковалю» та ін., повстанські звіти про бої з радянськими спецслужбами, повідомлення про загибель повстанців у боях [9, 10, 11, 12, 13, 14, 28, 29, 30]. Також даний електронний архів містить підпільні періодичні видання, серед них – вже згаданий «Шлях перемоги», на прикладі якого автор наважиться стверджувати, що такі видання зазвичай містили пропагандистські статті, ідеологічні матеріали, звернення ОУН (б) та УПА, а також творчі патріотичні доробки учасників руху опору [26, 27].

Цікавим доповненням джерельної бази є преса тогочасного періоду, оскільки вона дає можливість проаналізувати той потік інформації, який подавався місцевому населенню радянською владою. Зокрема, у випусках «Прикарпатської правди» часто розміщувалися ідеологічні та пропагандистські матеріали [35, 36]. Окремо звернемо увагу на отримані інтерв'ю зі свідками подій визвольного руху ОУН (б) та УПА. Вони були записані із жителями смт. Солотвин у 2021 р. У них опитувані, розповідають про загальне морально-психологічне становище тогочасного суспільства, про діяльність повстанських

загонів на теренах Солотвинщини та агентурних груп і псевдо боївок для дискредитації підпілля тощо [37, 38].

Підсумовуючи зазначимо, що сучасна українська історіографія представлена великим комплексом наукових праць та досліджень стосовно теми протистояння радянського тоталітарного режиму з рухом Опору на теренах сучасної Івано-Франківської області та Богородчанщини, зокрема. Він охоплює монографії, статті, дисертації, замітки в періодичних виданнях та вузько тематичні дослідження. У них проведено аналіз загального становища західноукраїнських земель після повернення радянської влади у 1944 р., особливостей діяльності ОУН (б) та УПА, комплексно чи відокремлено розглянуто методи проти повстанської боротьби радянських спецслужб та відповіді на це учасників підпілля. Також дані наукові дослідження присвячені окремим діячам повстанського руху, що дозволяє визначити моменти життя, які вплинули на формування їхньої світогляду та участь в боротьбі з тоталітарним режимом.

Джерельна база також є досить різноманітною, оскільки представлена системою першоджерел, серед яких окремо виділимо документи підпілля та радянської влади, спогади, мемуари учасників ОУН (б) та УПА, пропагандистські матеріали, які представлені архівними фондами та вже опублікованими збірками документів. Загалом наявність такої бази наукового та першоджерельного спрямування дозволить науковцю досить глибоко та ґрунтовно дослідити тему боротьби радянської репресивної машини з українським визвольним рухом на території Богородчанщини. Натомість нормативні документи допоможуть педагогу якісно організувати учнівську діяльність при вивченні теми нашого дослідження.

РОЗДІЛ 2

ВІЙСЬКОВІ МЕТОДИ ПРОТИСТОЯННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ З ОУН (Б) ТА УПА

Радянська влада продемонструвала свою антиукраїнську політику на західних теренах України ще в період 1939-1941 рр. Тоді найбільше утисків зазнала Церква, політичні і громадські організації та націоналістична спільнота, представлена ОУН (б) та тими, хто її підтримував. Тодішня репресивна політика мала на меті не тільки ліквідувати активних громадсько-політичних діячів, але й зламати загальний суспільний опір та національну свідомість. Саме з такою метою проводилися публічні судові справи над оунівцями (тільки в період з січня по травень 1941 р. було проведено три гучні процеси – «процес 59-ти», «процес 62-х» та «процес 39-ти»), але більшість репресивних заходів проводилися без надлишкового оприлюднення. У відповідь, ОУН (б) намагалася давати на подібні репресії потужну відповідь. Саме з метою продемонструвати чужорідність радянської влади стосовно західноукраїнського населення ОУН (б) у жовтні-листопаді 1939 р. провела військові акції та виступи у Збаражі, Чорткові, а також Кременецькому, Стрийському, Жидачівському та в інших повітах [81, с. 139].

Із переломом подій в ході Другої світової війни поставала необхідність боротьби ОУН (б) з нацистським і радянським тоталітарними режимами. Усвідомлюючи повноту злочинності радянської влади відносно українського народу, ОУН (б) на 3-й конференції фактично прирівняла СРСР до нацистського Рейху та визначили обидва тоталітарні режими ворогами українського народу та його майбутньої державності.

Дмитро Веденєєв умовно розділяє усю післявоєнну боротьбу тоталітарного режиму з ОУН (б) та УПА на три періоди:

I. Період: 1944-1946 рр. – масові військові операції. Їх результатом стали значні втрати в середовищі визвольного руху,

через що останні переходять до дій малими групами і переформовуються в глибоке збройне підпілля;

II. Період 1947-1951 рр. – дії підпілля спрямовуються на перешкоджання зриву заходів з радянізації західних земель України. Радянська влада переходить до ліквідації усіх ланок підпілля та впроваджує до нього агентурну мережу;

III. Період 1951-1956 рр. – знищення репресивними структурами залишків підпілля та його окремих учасників, зокрема провідних діячів [47, с. 214].

Абсолютне бажання радянської влади знищити український національний рух проявився ще під час вигнання нацистських окупантів з території тодішньої Станіславської області, адже паралельно вже проводилася робота, спрямована на ліквідацію підпілля. Зокрема, в час, коли терени Богородчанщини звільнялися від німецької окупації 27-28 липня 1944 р. відбулися перші військові зіткнення загонів УПА із частинами НКВС та Червоної армії. Найбільш відомим та трагічним боєм на території сучасної Богородчанщини стало розбиття санітарного обозу повстанців, який направлявся на місце вишколу в с. Манява (полонина Малиновище), радянськими силами в урочищі Заломище на межі сіл Богрівка та Яблунька. Дана група повстанців складалася в основному з поранених, медичного персоналу, невеликої охорони та продовольчих возів, а отже, не становила загрози для червоноармійців, але, незважаючи на це, була знищена [57, с. 5-6]. Важливу частину інформації щодо згаданого бою подано у висновку самих же повстанців, зокрема в документі вказується на певну халатність очільників санітарного обозу, які знехтували правилами розвідки та застереженнями жителів с. Богрівка, адже останні попереджали про розташування більшовицьких сил в с. Яблунька [30]. Ще один бій між УПА та НКВС відбувся 20 серпня 1944 р. на полонині Малиновище, поблизу с. Манява, саме там розташовувалася підстаршинська школа і на ній проводився вишкіл сотень таких керівників: «Довбуша» Л. Гринішака, І. Гонти «Гамалії», «Іскри»,

«Кривейка» та П. Мельника «Хмари», крім того, в той час на пості в таборі перебував також командир М. Твердохліб «Грім», який і очолив командування захистом під час засідки загонів НКВС [55, с. 9]. За даними хорунжого УПА «Вихора», бій розпочався близько 13:00 години і тривав до вечора, поки командир «Грім» не дав наказу покинути табір, оскільки сили більшовиків поповнювалися підмогою [16, с. 92-93]. Такі дані свідчать про якісну військову і тактичну підготовку вояків повстанської армії, які спромоглися протистояти впродовж тривалого часу добре озброєним та чисельно переважаючим військам НКВС.

Одразу після звільнення Прикарпаття з-під німецької окупації радянська сторона розпочала процеси відновлення та закріплення комуністичного режиму на даних територіях. Усвідомлюючи міць українського руху Опору та його підтримку місцевим населенням, репресивна машина одразу почала зміцнювати на західноукраїнських теренах каральний апарат. Про це свідчать, зокрема, факти відновлення майже усіх районних та міських комітетів партії до серпня 1944 р. [71, с. 13]. Крім того, усі державні органи влади на різних рівнях, в основному, очолювали радянські службовці направлені зі східних областей УРСР, а призначення на керівні посади місцевих максимально уникалося [90, с. 11-13]. На додаток, для зміцнення радянської влади на місцях тільки в період 1944-1945 рр. до Станіславської області було відправлено 21 випускника східноукраїнських шкіл НКВС [8, арк. 3].

Рух опору одразу ж почав активно відповідати на таке засилля та виступати проти встановлення радянської влади у Станіславській області. Зокрема, повстанці практикували військові напади на районні адміністративні будівлі, тюрми НКВС, партійних активістів тощо. Як зазначає Н. Розлуцький, подібних акцій тільки за серпень 1944 р. в Солотвинському та Богородчанському районах було вчинено більше 30 разів [145, с. 98]. Серед подібних акцій, варто виділити напади загонів УПА під керівництвом «Бойка» на Богородчани 12 вересня 1944 р., на будівлі радянської адміністрації, НКВС і НКДБ в Солотвині 14 вересня та в ніч на 25 листопада 1944 р., 29 квітня та 2

липня 1945 р. [87, с. 188; 84, с. 20]. Під час нападу 25 листопада повстанців на райцентр Солотвина у власному помешканні був вбитий та спалений разом з будівлею керівник РВ НКВС М. Маменко та його дружина Анна Маменко. За таких же обставин тоді загинув ще один місцевий діяч владних структур А. Родькін [4, арк. 57-58]. Подібні дії можна трактувати як спосіб руху опору дати відсіч наступу репресивної машини.

Такі дії з боку повстанців здійснювалися не тільки з метою показати радянській владі її неспроможність опанувати дані терени, але й задля звільнення арештованих підпільників. Саме з метою виконання останнього, курінний «Іскра» разом зі своєю сотнею здійснив напад на Солотвинську тюрму 28 листопада 1944 р. і звільнив усіх ув'язнених, а учасників підпілля забрав із собою [99, с. 4].

Радянська влада намагалася подати протистояння з національно-визвольним рухом під виглядом боротьби з бандитизмом та ворогами народу, саме ці та інші евфемізми використовувала тоталітарна система з метою спотворення цілей боротьби ОУН (б) та УПА. З цією метою було створено низку законів, які регулювали та окреслювали напрямки і способи такої боротьби. Законодавчі розпорядження, накази видавалися як на всесоюзному рівні, так і на рівнях республіки та місцевості. Зокрема, документи видавалися очільниками НКВС та НКДБ СРСР і УРСР, ЦК КП(б)У, обкомами партії та іншими владними структурами.

Для налагодження кращої роботи силового апарату в 1946 р. радянським керівництвом було проведено організаційні зміни в НКВС-НКДБ, які впродовж кількох років постійно трансформувалися. В результаті, дані структури були перетворені у міністерства внутрішніх справ та державної безпеки (МВС та МДБ). Вже в їхньому складі було створено окремі підрозділи, які мали головним завданням проведення антиповстанської боротьби. Так в середині МВС окремо виділено Управління боротьби з бандитизмом (скорочено – ББ МВС), яке діяло по-факту до березня 1950 р., але у 1947 р. зазнало певних змін у вигляді реорганізації в Управління 2-Н (управління по боротьбі з

націоналістами) і переведення в структуру МДБ Української РСР. Через 3 роки, у 1953 р., МВС та МДБ було об'єднано в єдину структуру МВС, а згодом на його основі утворено Комітет державної безпеки (КДБ) [63, с. 426-427]. Загалом, будь-які реорганізаційні зміни в середині репресивного апарату не змінювали його головного завдання – повний контроль над населенням СРСР, придушення будь-яких проявів інакомислення та знищення українського руху опору як яскравого прояву непокори радянській владі.

Стосовно військових потуг, які були залучені до боротьби з ОУН (б) та УПА, то до них залучили як і сили НКВС-НКВД, так і підрозділи регулярної армії, зокрема прикордонні війська Прикарпатського воєнного округу. Його головним завданням у повоєнні роки визначалася боротьба з повстанською армією. На підтвердження даної тези, наведемо наступні дані: загалом до Західної України було направлено 585 000 солдатів для боротьби з підпіллям, з їх числа майже на кожне село припадав один гарнізон чисельністю від 25 до 100 осіб [93, с. 218]. Одразу після створення та організації згаданих гарнізонів у них на регулярній основі проводились політ виховні заходи, на яких серед інших тем висвітлювали «боротьбу з українсько-німецькими націоналістами», правила поведінки з місцевим населенням, важливість проведення прийдешніх виборів тощо [21, с. 61]. Також у військових операціях задіявали винищувальні батальйони (ВБ), агентурно-бойові групи (АБГ) тощо.

Для посилення власного контролю в селах Станіславської області НКВС вдавалося до розміщення своїх штабів у тих селах, які пов'язувалися із активним збройним підпіллям. У с. Росільна, на присілку Рубані, який щільно прилягав до Чорного лісу розмістили один із таких штабів. Для його функціонування використовували звичайні господарські та житлові будівлі. За тюрми слугували погребі, утримання у яких вже було катуванням, оскільки їх ніяк не пристосовували для перебування людей і кількість утримуваних там значно перевищувала хоч якісь норми [78, с. 75].

Питання виявлення тих осіб, які перебували у підпіллі, для радянської влади було досить важливим, адже знаючи прізвища конкретних осіб, можна

було здійснювати репресивний тиск на родичів цих людей. З ціллю отримати списки осіб, які перебували всередині руху опору, 10 січня 1945 р., за розпорядженням ЦК КП(б)У було введено процес паспортизації населення, в результаті якого, влада на місцях мала впродовж місяця встановити облік населення сільської місцевості віком від 15 років та виявити тих осіб, які перебували у підпіллі. Також у згаданій постанові було надано своєрідну інструкцію про збирання необхідної інформації стосовно тих осіб, місце перебування яких було невідомим або приховувалося. Даний наказ було повторено Управлінням НКВС у Станіславській області для його ж виконання та у ньому деталізовано, яку саме інформацію необхідно встановлювати щодо осіб відповідного віку [15, с. 121; 43, с. 118].

Окремо варто зупинитись на виборах 1946 р., адже сама радянська влада розглядала їх як спосіб утвердити та продемонструвати законність радянської влади на західноукраїнських землях, а також подати це як підтримку місцевим населенням комуністичного ладу. Саме тому, в час проведення виборчого процесу, радянські місцеві органи влади застосовували як пропагандистські, так і силові способи залучення населення до голосування. Так, один із сільських працівників НКВС у с. Грабівка, С. Прохос, повідомляв про примусове доправлення місцевих жителів на виборчу дільницю [2]. Агітаційною роботою стосовно підготовки виборів займалися комсомольці. Саме вони керували агітаційними колективами, виготовляли плакати та інші агітаційні матеріали, брали участь у виборчих комісіях та роботі виборчих дільниць [36, с. 3].

Сучасні українські дослідники визвольного руху в повоєнне десятиліття, зазначають, що найскладнішим та найбільш болючим для повстанців став період кінця 1945-1946 рр. – час підготовки та проведення згаданих виборів у Союзі. Даний період отримав назву «Великої блокади», оскільки в цей період було задіяно цілий комплекс антиповстанських заходів, а саме проведення виборів та й суттєва частина згаданих заходів припадали на зимовий період, тобто час, коли повстанське запілля максимально зменшувало свою діяльність з

метою конспірації [63, с. 580]. «Велику блокаду» в українській історіографії умовно поділяють на 3 етапи. Перший охоплює час від листопада 1945 р. до лютого 1946 р., часу проведення самих виборів. Його характерними рисами є такі моменти: зведення та розподіл на гарнізони по території Станіславщини військових сил, взяття під контроль сполучення між селами, участь у розвідувальній та пошуковій роботі стосовно учасників підпілля та перешкоджання їхній діяльності. Провівши вибори до Верховної ради СРСР у лютому 1946 р., репресивна машина почала реалізовувати другий етап блокади, який був коротшим в часі і тривав до квітня цього ж року. В цей період активно проводилися прочісування, операції по виявленню повстанських криївок, ліквідації учасників ОУН (б) та УПА та тих, хто надавав їм підтримку. Останній, третій етап проводився до червня 1946 р. Його можна вважати продовженням попереднього етапу. Ці два етапи відокремлюють через те, що якраз на їх межі було проведено ротацію гарнізонів НКВС, через що репресивний апарат спромігся завдати нову хвилю ударів по збройному підпіллі [97, с. 294-295]. Український визвольний рух серйозно відчув втрати, зазнані внаслідок «Великої блокади». За його даними на території нашої області загинуло 20 000 підпільників, ще 15 500 осіб зголосилися на амністію, яку мали отримати при добровільному виході з підпілля. В загальному збройний рух опору втратив 60 % своїх потуг, що, зрозуміло, дуже сильно вплинуло на його діяльність [63, с. 479]. У Богородчанському районі за радянськими документами, відомі такі наслідки блокади: за 1946 р. було вбито 166 учасників підпілля, з повинною з'явилося 65 осіб і арештовано 156. Окрім того, учасники визвольної боротьби у цей же період здійснили 20 терактів в межах району та вбили 9 представників партійної системи. Також перший секретар КП(б)У в районі звітував про остаточну ліквідацію районного проводу ОУН (б) [86, с. 208].

Також саме під час блокади радянські служби почали використовувати агентурно-бойові групи, які появлялися у населених пунктах під прикриттям дезертирів, втікачів і т. д. Їхнє завдання полягало у спотворенні образу

діяльності ОУН (б) та УПА, створення псевдо боївок, а також проникнення в підпілля для донесення інформації до органів влади чи ліквідації учасників руху опору [43, с. 124].

Загалом для ліквідації українського опору на території західноукраїнських земель радянської владою застосовувалися такі репресивні заходи: військово-чекістські операції, до яких варто віднести планові та непланові прочісування, облави, блокади та створення приманок; використання агентури для проникнення всередину підпілля; застосування спецзасобів; депортації; публічні покарання для залякування місцевого населення; пропагандистські заходи для ідеологізації населення. Такі методи боротьби репресивна машина використовувала як і окремо, так і в комплексі для масштабнішого ефекту. Неплановість та неготовність сил НКВС до зіткнень з частинами УПА в кінці 1944 р. та у 1945 р., і навпаки, чітка структурована підготовка повстанців призвела до успішних боїв на користь повстанців. За звітом чотового «Черника» та «Чайки», у лісі біля сіл Хмелівка та Глибоке, війська НКВС натрапили на повстанську заставу і зазнали значних втрат [15, с. 60]. У жовтні 1944 р. повстанці регулярно влаштовували засідки на більшовиків у лісах. Під час однієї з них у напрямку з Богородчан до Росільни, чота Енея вбила трьох більшовиків, які виявилися начальником РВ НКВС, очільником районного військомату та шофером зі званням лейтенанта. Також через масштабну облаву на Чорний ліс в кінці жовтня 1944 р., повстанці покинули територію даного лісового масиву, щоб запобігти великим людським втратам у своїх лавах [15, с. 244-246]. Також у січні 1945 р. бійці УПА під керівництвом «Благого», дізнавшись про приближення загонів НКВС до сіл Саджава та Глибоке, вступили у бій з НКВС. Каральні загони зазнали значних втрат: близько 150 загиблих, натомість зі сторони повстанців – 12 бійців загинуло, ще приблизно 20 отримали поранення [20, с. 225-228].

Окрім групування самих способів знищення повстанського підпілля, комуністична влада також поділила саме населення на 3 категорії, до яких мали застосовуватися відповідні репресії. Зрозуміло, що найбільш жорстоке

покарання застосовувалося до самих учасників підпілля, наступними йшли рідні та близькі учасників ОУН (б) чи УПА, яких радянська влада позначала терміном «бандсім'ї» та останньою категорією були так звані «бандпосібники», до яких комуністичний режим відносив усіх, кого підозрювали у безпосередній підтримці повстанської боротьби, а також і до тих, хто співчував «хлопцям з лісу» чи просто був невдоволений радянською владою [97, с. 298].

Проведення військово-чекістських операцій складало основну частину боротьби комуністичного режиму зі збройним підпіллям в період 1944-1946 рр., а, починаючи з середини 1946 р. (після завершення «Великої блокади»), більший наголос з обох сторін робиться на ідеологічно-пропагандистське протистояння.

Військові операції передбачали здійснення облав та прочісувань, з можливістю поєднання обох складових, у селах та лісових масивах для виявлення повстанських схронів та учасників підпілля. Про певну дієвість таких прочісувань свідчать факти виявлення повстанських схронів. У лютому 1945 р. викрито місцезнаходження криївки провідника Солотвинського району О. Цоцка «Чмеля» разом з його охоронцем С. Гуцуляком «Климом» на околиці села Старуня, в присілку Ріпне. У ході операції провідник «Чміль» спочатку чинив опір енкавееєсівцям, а опісля вбив свого брата, який разом з ним перебував у сховку та себе, щоб не потрапити у полон. Охоронець «Клим», ймовірно, загинув під час перестрілки [31, с. 497]. Зазначимо, що подібні операції впродовж другої половини 1944 – першої половини 1945 рр. часто були не спланованими та виконувалися із застосуванням кількісно невинуватими масштабами військ та військової техніки. Однією із найбільш безпрецедентних, в масштабах, військових дій проти УПА на теренах Богородчанщини була проведена у січні 1945 р. операція, в ході якої впродовж майже місяця, регулярно застосовувалися авіаційні бомбардування Чорного лісу, що був оплотом повстанців та підпільників. В той час, в згаданому лісовому масиві, поблизу с. Глибівка, перебували повстанські курені «Підкарпатський» (керівник – П. Вацик «Прут») та «Смертоносці» (командир –

О. Химинець «Благий»). Перебувши обстріли з авіації, 21 січня «Благий» разом зі своїм куренем завдали значних збитків кільком ротам ВВ НКВС [63, с. 489]. Про систематичне використання літаків над місцевістю Чорного лісу свідчать спогади поручника УПА Михайла Коржика «Сапера», який згадував, що під час переходу повстанців через ліс між селами Красне-Хмелівка, над ними кружляла військова авіація, яка викликала сили МВС для облави. Однак авіація слугувала і повстанцям, яким вдалося прорватися, хоча із певними втратами [16, с. 55-56].

У результаті донесення чи перехоплення відомостей 9 січня 1946 р. в с. Лесівка було здійснено засідку на повстанців. Працівники репресивних структур добре знали, у якому помешканні та навколо нього необхідно вчинити засідку, адже повстанець «Маяк» разом з кількома побратимами мав відбутися із с. Гринівка до Лесівки для вирішення певних питань, але перед відправленням до нього приєднався сотенний «Вивірка» з кількома супроводжувачами, який також мав відбутися до Лесівки. Прибувши пізно ввечері до села, вони одразу направилися до потрібного житла. В результаті перестрілки, сотенний «Вивірка» загинув, а «Маяк» з іншими бійцями зумів прорватися [17, с. 239-240].

Також для імітації своїх місць перебування під час таких облав, повстанці вдавалися до створення псевдо сигналів, зокрема розпалювали вогнище в певній місцевості і одразу покидали її. Таким чином вони не тільки дезінформували радянських силовиків про своє перебування, але й відвертали ймовірну загрозу від справжніх місць локалізації. Загалом, саме згадані два курені активно діяли на території Богородчанщини до 1947 р., після чого збройне підпілля реорганізувалося у 3 кущі (Додаток А). Ще одна військова операція проти повстанців Чорного лісу була проведена у квітні 1945 р. Тоді було розроблено план проведення операції, за яким територія лісу бралася в щільне кільце і його терени прочісувались суцільною лінією, за якою просувалася радянська артилерія для підкріплення у разі військового зіткнення із загонами УПА. Бажаючи продемонструвати свою незламність, повстанці

реалізували ряд нападів на відділи та тюрми НКВС та інші місцеві радянські органи влади, зокрема у с. Лесівка та смт. Солотвин [52, с. 18-19].

Проведення облав та прочісувань застосовувалося для виявлення повстанських схронів та криївок, а також великих частин УПА. Натомість для ліквідації окремих учасників збройного підпілля управління НКВС спільно з НКДБ розробляло окремі плани операцій чи агентурні справи. Зазвичай такий напрямок дій радянська сторона втілювала стосовно не рядових учасників руху опору, а проти його провідників, від найвищих чинів до надрайонних та районних референтів ОУН (б) та командирів УПА. Перед вже згаданою облавою Чорного лісу, було проведено військову операцію з метою знищити командира куреня «Смертоносці» «Благого» у березні 1945 р. Тоді впродовж кількох днів, з 19 по 22 березня, поблизу с. Лесівка була проведена операція, в результаті якої сам курінний загинув разом зі своїми побратимами [60, с. 159]. Тут додамо, що тіла загиблих у бою повстанців режим використовував як спосіб залякування місцевого населення. Саме з такою метою тіла загиблого «Благого», а також його сотенного «Шума» та бунчужного «Довбуша» було забрано до Богородчанського УНКВС.

За звітами радянських органів влади у Солотвинському районі, за січень 1945 р. було проведено 9 операцій по виявленню та знищенню українських підпільників у Дзвинячі, Маняві, Майдані (сучасна назва – Міжгір'я), Космачі, Купчаківці, Бабче та Старуні. В останньому облаву проводили 3 рази, під час однієї із них, 9 січня, було вбито 11 повстанців. У с. Манява та с. Бабче під час операції на початку лютого, було вбито сумарно 24 учасників підпілля. Також під час згаданих та інших облав у даний період було затримано 100 осіб, із них 34 було арештовано чи відправлено до спецпоселень [31, с. 478]. Також за період квітня 1945 р. було вбито станичних сіл Жураки, Старуні, Молодьків [31, с. 534].

Повстанці намагалися давати належну відсіч радянському режиму. 22 червня 1945 р. повстанці Чорного лісу під командуванням «Різуна» здійснили напад на гарнізон НКВС у с. Грабівка (на той час Богородчанський район). Цю

акцію повстанці ретельно готували: вона розпочалася із розвідки, завдяки якій було встановлено кількість осіб, їх військове забезпечення та розташування (розмістилися в місцевій школі), а далі було обговорено схему наступу, розподілені місця розташування роїв зі своїми командирами та узгоджено сигнальну систему для різних команд. Завдяки чіткому плануванню та узгодженості дій, повстанці завдали нищівних втрат даному гарнізону, і за їхніми повідомленнями, без жодних втрат для них самих. Наприкінці грудня 1945 р. «Іскра» разом зі своїм куренем, здійснюючи перехід із села Пороги на г. Клим зіткнувся із загоном РВ НКВС і давши їм вдалу відсіч, забрали поранених побратимів та відступили до с. Гута. 10 січня 1946 р., перебувши різдвяні свята, повстанці під командуванням «Різуна» планували піти на вечерю до с. Глибівка. Ввечері, підступаючи до села, вислана наперед розвідка донесла про прихід військових НКВС. Командир «Різун» прийняв рішення не повертатися а вступати в бій. Зайшовши в село, упівці визначили місце перебування більшовиків та зав'язали бій. В його результаті повстанці завдали поразки силам НКВС та без втрат відступили [17, с. 56-59, с. 148-149, 216-217].

Масштабні операції були проведені проти М. Дяченка «Гомона», який був референтом пропаганди Карпатського проводу та М. Твердохліба «Грома», командира ВО «Говерла». Для реалізації планів по захопленню лідерів місцевого підпілля створювалися оперативно-пошукові групи, які періодично реорганізовувалися. Серед таких груп були й ті, що спрямовувалися на згаданих лідерів ОУН (б) та УПА [63, с. 482]. Розшук М. Дяченка та М. Твердохліба розпочався ще у 1944 р., коли по ньому та ряду інших повстанців (Я. Мельник «Роберт», С. Слободян «Клим», В. Сидор «Шелест», Р. Лівий «Митар», В. Савчак «Сталь» та ін.) було розроблено агентурну справу «Верховинці».

На середину лютого 1952 р. було заплановано ряд операцій по облавах та прочісувань лісових масивів на території Солотвинщини. Під цю акцію попадали такі території: ліси біля с. Старуня, «Люблінєць», між селами Жураки та Солотвин та території біля с. Гвізд. На цих просторах за агентурними даними

мали перебувати «Зуб», «Ринь», «Донець», «Мисько», «Ореста». Особливістю операції по захопленню «Гомона», розпочатої 18 лютого 1952 р., був той факт, що на початку вона розроблялася і проводилась проти керівника районного проводу СБ ОУН (б) «Миська», оскільки радянським службам стало відомо про розташування поблизу с. Дзвиняч його криївки. Усю військову силу було розділено на три угруповання. Перше із них натрапило на покинуту криївку на околицях с. Жураки, інше – на слід повстанців, які встигли покинути цей сховок. За першу добу операції було вбито трьох повстанців, проте вона продовжувалася й надалі. Завершилася дана операція 22 лютого, коли було виявлено криївку, у якій перебував сам «Марко Боеслав». Згідно документів управління МДБ Станіславської області по даній операції, криївку М. Дяченка було виявлено начебто через те, що під час прочісування лісової місцевості поблизу с. Дзвиняч повстанці спостерігали за прилеглою територією із розкритого люка криївки (у якій якраз і зимував «Гомін»). Саме через це вони і були виявлені, після чого розпочалась перестрілка між підпільниками та бійцями районного УМДБ. В результаті, розуміючи свою неспроможність відбитися, повстанці закінчили життя самогубствами [66, с. 10, 66, 68-70].

За допомогою агентурних донесень, у квітні 1952 р. було викрито ще одну криївку, у с. Маркова, яка належала районній референтурі пропаганди ОУН (б). У ній перебувало 5 підпільників [46, с. 4]. Загалом більшість криївок та повстанців, починаючи з 1946-1947 рр., викривалися за допомогою або агентури, або доносів місцевих жителів. Саме на їх основі склалися чіткі плани проведення військових операцій не на цілі села та лісові масиви, а на окремі їхні ділянки.

Важливим джерелом виявлення повстанців та їх місць перебування, особливо при плануванні військових операцій, були доноси, які здійснювали довірені особи для радянських спецслужб. Такі особи були у кожному населеному пункті та в основному склалися з місцевих жителів. Завдяки донесенню солотвинське НКВС 9 січня 1945 р. органіувало облаву на село Старуня для взяття під арешт очільника районної референтури СБ ОУН (б) В.

Гуменяка «Сталь», який перебував у той час в помешкані місцевої жительки. Для надійності в оточення також було взято с. Бабче. Намагаючись відступити, «Сталь» спільно із бойовими товаришами відбивався від переслідувачів у бік Бабчого, але через використання службових собак, підпільникам не вдалося відірватися і в перестрілці вони загинули. Після закінчення операції їх тіла таємно поховали на сільському цвинтарі с. Бабче [83, с. 6].

Радянська влада прискіпливо підходила до проблеми знищення українського визвольного руху та його ключових діячів. З метою позбавити збройне підпілля керівництва у всіх ланках, 15 листопада 1946 р. було видано розпорядження МВС УРСР, яким давалося вказівки про створення агентури та її впровадження в середину підпілля з метою фізичного знищення необхідних його учасників [63, с. 510]. За допомогою агентів працівники Солотвинського управління МДБ дізналися про місця, де періодично з'являвся Д. Рогів «Зуб», який був зв'язковим ОУН (б) на даному терені. Також було завербовано навіть місцевих пастухів задля донесень на появу та пересування учасників підпілля [66, с. 50-51].

Для того, щоб завдати максимальних втрат збройному підпіллю та деморалізувати його учасників, репресивний апарат вдавався до мінування покинутих криївок, до яких могли вернутися учасники визвольного руху та навіть тіла загиблих повстанців та підпільників, оскільки по них могли повернутися, щоб гідно поховати полеглого побратима [63, с. 487-488]. Тіла вбитих у бою повстанців радянські карателі іноді використовували як приманки, сподіваючись, що їх друзі повернуться, щоб забрати їх. Саме за таких обставин було захоплений Семенюк Кирило «Гордий» 13 лютого 1946 р. [32, с. 319].

Значну роль у військовому протистоянні комуністичного режиму з українським підпіллям відіграли винищувальні батальйони (ВБ), або як їх називали у народі «стрибки», які з часом були переоформлені у групи охорони громадського порядку. У їх складі в основному були місцеві мешканці, завербовані спецслужбами, частина яких були колишніми учасниками

збройного підпілля. Зазвичай до ВБ залучали осіб за добровільною згодою, однак траплялися випадки, коли учасниками батальйонів ставали особи, яких до цього змушували шляхом насилля та шантажу, що зазвичай стосувалося колишніх учасників підпілля, які зголосилися добровільно його покинути. На території Станіславської області станом на червень 1945 р. діяло 36 ВБ, які сумарно начислювали 3 837 осіб, окрім них також діяло 376 груп сприяння до яких входило 5 237 осіб. Однак за рік, до вересня 1946 р. ВБ значно зросли кількісно, оскільки на вказаний час на території Станіславщини діяло 237 груп, які нараховували особового складу 4 969 осіб. Вказані групи спромоглися провести чи долучитися за січень-вересень до понад 3 000 військових операцій [63, с. 456-459, 467]. З цієї загальної кількості 14 ВБ діяло на теренах Солотвинщини, до яких входило 249 учасників [32, с. 312].

Діяльність ВБ доцільно охарактеризувати двома рисами. Перша полягає у надактивній діяльності, яка супроводжувалася під час участі в проти повстанських заходах мародерством, грабунками тощо. Однак інша частина груп ВБ характеризувалися, навпаки, пасивним ставленням до боротьби із збройним підпіллям. Оскільки ВБ, які характеризувалися першою рисою, становили небезпеку не тільки для підпільників, але й для місцевого населення, повстанське керівництво допускало їх ліквідацію, водночас забороняло зачіпати сім'ї учасників ВБ. Учасники руху опору відносно регулярно здійснювали напади на станиці ВБ. Зокрема впродовж квітня 1946 р. повстанці під керівництвом «Бориса» здійснили ряд нападів на станиці ВБ у с. Молодьків, Манява, Жураки та Кричка. У всіх випадках було здійснено роззброєння учасників цих станиць та вбито їх командирів, натомість рядових бійців не чіпали [32, с. 536]. У квітні 1951 р. група повстанців під командуванням Сенчака Василя «Ворона» здійснила роззброєння стрибків у с. Раковець, які здійснювали охорону колгоспного майна. Вони без опору віддали підпільникам власну зброю, через що дана акція пройшла без застосування сили [84, с. 24].

Метою таких акцій зі сторони українського підпілля було, в першу чергу, здобути озброєння, ліквідувати командування стрибків, яке зазвичай

призначалося з середовища працівників НКВС чи згодом МВС та найбільш активних його учасників, які, як вже згадувалося, чинили насильницькі дії відносно місцевого населення. Не рідкістю були випадки переходу бійців ВБ у ряди підпілля, наприклад у листопаді 1944 р. 4 учасники Богородчанського ВБ здійснили такий перехід. У зв'язку з цим, 13 листопада 1945 р. очільник НКВС в УРСР Рясний видав наказ, за яким, якщо учасник ВБ здійснить перехід до УПА та ОУН (б), то його сім'я піддавалася репресіям [92, с. 125]. Також у квітні 1946 р. ЦК КП(б)У прийняло рішення про потребу у перевірці ВБ та виявлення у їх складі ненадійних учасників, які пасивно ставляться до своїх обов'язків чи навіть симпатизують повстанцям. Як результат цієї постанови, на теренах Станіславщини було розкомплектовано 112 батальйонів чисельністю 3 278 осіб, що являло 33 % від загальної кількості діючих батальйонів [63, с. 460].

В ролі допоміжних засобів у військовому протистоянні радянського режиму з українським підпіллям застосовувалися також сигналізаційні апарати, отрути, гази, службові собаки тощо. Радіосигналізаційні апарати використовували в основному при підготовці операції по захопленню певних повстанців у селах чи окремих помешканнях осіб, які були їхніми довіреними. Суть даного пристрою полягала у подачі сигналу до УМВС району, звідки одразу по його отриманню, виїжджала група силовиків для захоплення виявлених повстанців. Дані системи були досить зручними у використанні, адже являли собою кнопку, яку підводили до помешкання і достатньо було одного звичайного натискання на нього для подачі сигналу. Для того, щоб ці апарати не були виявлені, їх намагалися замаскувати. Орієнтовно, почали використовувати «Тривогу» з 1948 р., станом на даний рік у Станіславській області розташовувалося 100 таких систем, з їх числа 28 було виділено на Солотвинський район. Не поодинокими були випадки встановлення даних апаратів у неперевірених осіб, які в результаті не використовували пристрій за призначенням, а то й у подвійних агентів, які насправді підтримували збройне підпілля, і, зрозуміло, не подавали сигнали при появі останніх [63, с. 533-535].

Однак на ділі «Тривога» не знайшла свого частого застосування в органах МВС. У 1949 р. на теренах нашої області було встановлено тільки 10 систем, а у 1950 – 1 [68]. Досить часто, для взяття підпільників живими, радянські спецслужби використовували, через агентів, снодійні речовини, які представлені препаратом «Нептун», які додавалися до їжі та напоїв. Даний препарат мав особливість у відсутності запаху та смаку, тому був зручним у використанні. Впливав він на організм наступними симптомами: втрата контролю, слабкість, вмлівання та втрата свідомості або засинання на кілька годин, в деяких випадках могло викликати галюцинації. Після пробудження у особи спостерігався головний біль, запаморочення тощо [63 с. 538]. Звертаючи увагу на свідчення про використання згаданих засобів, доцільно стверджувати про їх поєднання під час проведення певних операцій із захоплення підпільників. Зазвичай, перевербованому від підпільників агенту доручали підсипати снодійний засіб у їжу, після чого він мав повідомити через «Тривогу» у райвідділення МВС чи МДБ про перебування повстанців. У 1951 р. даний план дій було застосовано відносно «Богдана», який перебував у боївці «Зуба». Перебуваючи у с. Жураки, повстанці повернули на обійстя місцевого мешканця Папойлика на вечерю. Будучи завербованим радянським службовцем, Папойлик додав у харчі «Нептун», далі повідомив через радіосигналізаційну систему та зник. Знаючи про використання даних спецзасобів, підпільники підстраховували себе, і отримуючи певні харчі чи гостинці від місцевих, домовлялися, щоб хоча б хтось їх не споживав. Саме так і вчинили «Богдан» із «Зубом», через що вони спромоглися втекти [38]. Із «Зубом» була проведена ще раз подібна операція. На цей раз завербувати вдалося його рідну сестру, яка, повірила в обіцянки радянських представників влади зберегти життя та не давати великого покарання її брату, якщо вона погодиться з ними співпрацювати. Черговий раз навідавшись до сестри, «Зуб» отримав їжу із «Нептуном». Однак із ним також були його охоронці, які зрозумівши, що трапилося з їхнім побратимом, встигли відступити та не потрапити в облаву [84, с. 36-37]. Додамо, що така увага радянських репресивних органів влади до

особистості «Зуба» та їх спроби захопити його живим була пов'язана з тим, що він вважався останнім на теренах Солотвинщини активним підпільником і для них було важливо затримати його саме живим та використати в подальшому для ідеологічної роботи.

Не так часто у порівнянні із «Тривогою» та «Нептуном», але все таки траплялися випадки застосування снодійного газу «Тайфун». На відміну від препарату газ використовували під час облав на вже відомі криївки, які зазвичай викривалися за допомогою агентури. Потрапляючи в середину криївки, газ починав розпилюватися та чинив на присутніх снодійний ефект. Проте траплялися випадки, коли під час відкриття пристрій з газом здійснював специфічний звук і підпільники мали можливість захистити свої дихальні шляхи і таким чином не потрапити під дію «Тайфуну». Також радянські спецслужби інколи вдавалися до закладання отрут та вибухових механізмів у кореспонденцію та особисті речі учасників підпілля [68, с. 142].

Знаючи про застосування отруйних речовин для захоплення живими чи ліквідації учасників руху опору, у серпні 1951 р. в середовищі збройного підпілля було розроблено своєрідну інструкцію «Про снодійні засоби», у якій описувалися усі речовини, які використовували МДБ у боротьбі з ОУН (б) та УПА, а також надано поради, як їх уникати та не попадати під дію. Зокрема, рекомендувалося, що якщо повстанці беруть харчі або залишаються на прийом їжі у місцевого населення, спочатку попросити господарів спробувати дану їжу та не куштувати її усім присутнім повстанцям [62, с. 83]. Власне саме таким чином вчиняв «Зуб» у вище згаданих ситуаціях.

Військовий напрям боротьби радянського режиму з УПА та ОУН (б) на теренах сучасної Богородчанщини тривав впродовж усього часу їхнього протистояння. Однак, саме на другу половину 1944-1946 рр. припали найінтенсивніші та найбільші бої. Про це свідчить використання військової авіації для бомбардування Чорного лісу, напади відділів УПА на райцентри, адміністративні будівлі, відділи та тюрми НКВС, масштабні облави та прочісування лісів, часті та великі військові бої УПА з НКВС. Починаючи з

кінця 1946-1947 рр., репресивний апарат здійснив перехід до більш активного використання агентури як способу боротьби. Із цього часу військові операції проводилися місцевим радянським керівництвом за планом і по конкретних місцевостях та укриттях підпільників. Також активно почали використовувати спецзасоби, особливо отрути, снодійний «Нептун» та «Тайфун», оскільки останні, вони давали можливість захопити підпільників живими та без опору, щоб в подальшому використовувати їх у боротьбі із рухом опору.

РОЗДІЛ 3

ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ ТА РАДЯНСЬКИХ РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ

Радянська влада звертала велику увагу та сили на ідеологічну боротьбу з ОУН (б) та УПА, оскільки добре розуміла, що місцеве населення надає значну підтримку повстанцям та підпільникам. Радянська пропаганда працювала на дискредитацію образу повстанця та ідей їхньої боротьби. Натомість ідеологічна ланка роботи в ОУН (б) зверталася більше на утвердження в широких масах ідей повстанської боротьби, української державності, заклики непідкорення комуністичному устрою та викривання злочинів радянської влади.

Комуністичний режим настільки боявся українського національно-визвольного руху, що навіть уклав антиповстанський союз зі своїми сателітами у Польщі та Чехословаччині. Така співпраця полягала не тільки в обміні інформацією щодо діяльності повстанських загонів на прикордонних територіях цих держав, але й у проведенні спільних військових дій проти відділів УПА [48].

Одразу встановивши свою владу на західноукраїнських землях, радянський режим почав поширювати ідеологічні матеріали про державний устрій УРСР та СРСР, вибори, які планувалися на лютий 1946 р., участь різних верств населення, зокрема й інтелігенції в радянському будівництві тощо. Щоб запобігти участі місцевого чоловічого населення в збройному підпіллі, радянська влада на звільнених від нацистів територіях одразу розпочинала мобілізаційні процеси до Червоної армії. Проте населення відповідало на такі спроби масовими неявками, а повстанці – нападами на районні відділи військкомату, зокрема 12 вересня 1944 р. бійці УПА вчинили напад на Богородчанський воєнкомат [51, с. 60].

Для укріплення свого впливу репресивні структури вдавалися навіть до залякування місцевого населення через привселюдні страти та знущання над вбитими тілами повстанців та учасників підпілля. Зокрема, у звіті СБ ОУН (б) подається інформація про те, що під час однієї з облав в околицях с. Грабовець був убитий Федір Сикіш «Палій». Його тіло чекісти привезли в село, скликали населення на зібрання та почали чинити над ним наругу, зокрема проколювати тіло штиками [25, с. 315].

Особливу увагу радянська пропаганда звертала на спотворення теми українського національно-визвольного руху. З такою метою поширювалися наративи про ОУН (б) та УПА як посібників нацистського режиму, їх звинувачували у експропріації майна цивільних та зраді радянського народу та СРСР [89, с. 24]. Під час проведення пропагандистських зібрань, виголошення на них доповідей та лекцій, обов'язковою серед інших були теми «Про силу і могутність радянської влади» та «українсько-німецькі націоналісти на службі у Гітлера». Також до систематичної роботи відносяться виїзди у села для здійснення ідеологічної обробки селян через проведення мітингів, лекцій, семінарів тощо [6, арк. 10]. У Богородчанському районі регулярно проводилися мітинги, особливо з передвиборчої та агітаційної тематики. 12 липня 1946 р. в Старих Богородчанах було проведено всенародне зібрання, в ході якого селян закликали видавати органам НКВС відомості про місцезнаходження, сховки, зв'язки місцевих із підпіллям тощо. Такі заклики поєднувалися із погрозами про покарання тих, хто підтримує хоча б якийсь зв'язок із місцевими відділами ОУН (б) та УПА, 1 грудня 1946 р. на зібранні в с. Похівка головною пропагандистською лінією було поширення історичних міфів про Б. Хмельницького і його бажання приєднати Україну до російської держави та його боротьбу проти соціальної нерівності, І. Мазепу як зрадника українського народу та С. Петлюру – посібника інтервентів. 4 січня 1947 р. ідеологічні бесіди провели у селах Горохолина, Горохолин Ліс, Похівка, Грабівка, на яких говорили про могутність Червоної армії та радянського режиму [24, с. 202, 454-255]. Зрозуміло, що такі та подібні обговорення мали на меті спотворити

розуміння гасел українського руху опору та викликати у місцевих вороже ставлення до нього.

У відповідь збройне підпілля намагалося деморалізувати радянських службовців та працівників репресивного апарату. Наприклад, 30 червня 1949 р., повстанці у с. Грабівка роззброїли групу радянських військовослужбовців, провели з ними тематичну політичну бесіду та відпустили [51, с. 10]. Подібні дії з боку повстанців не тільки справляли негативний вплив на загальне психологічне становище радянських служб, але й демонструвало місцевому населенню силу збройного підпілля та ідеологічну слабкість радянської влади на місцях.

Одним із засобів радянської пропаганди стали так звані «покаянні листи» учасників руху опору, які зазвичай видавалися у місцевій періодиці. Не були такі листи винятком і для «Прикарпатської правди», яка була друкованим органом радянської влади в Станіславській області. Зокрема, у таких листах були присутні засудження повстанської боротьби, звинувачення їх у співпраці з нацистами, знецінення визвольного руху та заклики до добровільного виходу з підпілля [35, 36]. Зрозуміло, що такі повідомлення чинили певний моральний тиск як і на самих бійців УПА та ОУН (б), так і на місцеве населення.

Одночасно із згаданими листами, для кращої переконливості, радянський владний апарат запустив серію звернень про амністію, щоб повстанці погодилися на добровільний вихід з підпілля. Такі звернення публікувалися в пресі та приурочувалися до пам'ятних дат радянської влади. Серед таких: у жовтні-листопаді 1944 р. звернення про амністію прив'язали до звільнення усієї території України з-під німецької окупації, а у травні 1945 р. – з нагоди перемоги над нацизмом. Загалом подібних звернень було 9 за період 1944-1949 рр. [97, с. 286]. За даними, які наводить В. Ільницький, тільки одне звернення, яке датується 27 листопада 1944 р. було поширене в маси у наступній кількості: 300 000 брошур і додатково 100 000 плакатів. Окрім того, кожний обласний комітет партії був зобов'язаний продублювати видання плакатів та брошур. В середньому на кожний обком партії припадало

видавництво 50 000 брошур та приблизно 10-20 000 плакатів. На даних агітаційних матеріалах розміщувалися не тільки заклики до виходу з підпілля, але й залякування місцевих жителів про покарання за підтримку будь-яким способом місцевих боїв ОУН (б) та УПА [65, с. 101-102]. Підкріплювалися такі звернення мітингами, які примусово проводили по селах районні відділення НКВС та НКДБ. 12 липня 1945 р. у с. Глибоке селян зігнали на мітинг, під час якого погрожували, що якщо до 20 липня до райвідділу не з'являться усі, хто перебуває в підпіллі, то розпочнуться репресії та депортації їх сімей та тих осіб, які підтримують місцевий повстанський рух [25, с. 305].

Однак тих, хто згодився на амністію, радянська влада часто використовувала у своїх цілях з метою перевербування чи отримання інформації про місцевий рух опору та навіть залучення до винищувальних батальйонів.

Повстанська армія намагалася дати відповідь на оголошення подібних амністій. Зокрема в статті «Сталінська амністія» автор в цікавій формі порівнює радянський партійний та силовий апарат із справжніми злочинцями, яких необхідно судити та ув'язнити, але натомість у Союзі злочинцями вважаються ті, хто бореться за справжню людську свободу та відстоює суспільні інтереси. Зазначається, що таким борцям не допоможе сталінський листок про амністію, оскільки тоталітарний режим має на меті знищити рух опору [18, с. 99-100].

Активну діяльність радянської пропаганди було розгорнуто одразу з її поверненням на територію Станіславщини та західні землі України загалом. Її впровадження проводилося від найвищих до найнижчих структурних частин. Вже 20 листопада 1944 р. на засіданні Солотвинського райкому КП України звітувалося про слабку роботу пропаганди, яка не належним чином та не систематично проводить з місцевим населенням бесіди, що стосуються злочинів нацистської окупації, особливостей діяльності в радянській системі тощо. Звернемо увагу, у рішенні даних зборів вказувалося на те, що при висвітленні злочинності німецької влади під час окупації, учасники

визвольного руху мали висвітлюватися виключно як їх посібники та співучасники злочинів проти людяності. Прихід радянської влади на західноукраїнські землі мав подаватися як позитивний момент в історії України, ідеологічна робота мала спрямовуватися першочергово на молодь, жінок, активних учасників у сільських громадах та управління сільськими радами. Також на регулярній основі мали діяти агітатори та проводити тематичні семінари для укріплення серед місцевого населення ідеалів радянського режиму [5, арк. 3]. Натомість, самі ж партійні діячі райкому звітували про слабку ідеологічну роботу місцевої влади серед населення впродовж кінця 1944-1945 рр. Одним із інструментів радянської ідеологізації західноукраїнського населення було створення в районних центрах комітетів ЛКСМУ, які мали за завдання долучення місцевої молоді до комсомольського руху, а вже в її лавах насадження ленінсько-сталінської ідеології та виховання молодих осіб в дусі комунізму. Такий комітет діяв також і в Богородчанському та Солотвинському районах [6, арк. 5].

На території Солотвинського району радянську пропаганду поширювали не тільки завдяки обласній періодиці та агітплакатам чи листівкам, а й через районну газету «Ленінський прапор». Для кращої ефективності на партійному засіданні 19 листопада 1945 р. було прийнято рішення про видання газети два рази на тиждень, хоча до цього моменту виходила один раз на тиждень [3, арк. 78].

Під час проведення військових операцій органам НКВС рекомендувалося після захоплення чи вбивства повстанців та підпільників не покидати одразу населений пункт, а проводити пропагандистську роботу, роз'яснювати місцевому населенню про вбитих, викривати їх «злочинну» діяльність, причини арешту, вбивства та навіть знищення чийогось майна тощо. Тобто їх закликали до фактичного виправдовування своїх злочинних дій [6, арк. 13].

На користь ідеологічної боротьби повстанцям були випадки відвертого свавілля та знуцання представників радянських органів влади. В радянській

документації це явище називали «порушенням соціалістичної законності». Покарання за дані порушення радянські діячі отримували досить рідко, у тих випадках, коли справи набували особливого розголосу. До даних порушень відносилися побиття місцевих, безпідставні арешти, гвалтування, розбій тощо. У лютому 1946 р. в с. Підгір'я чергові від Богородчанського РВ МВС на місцевій виборчій дільниці Борисов та Беспалов перебували у сильно сп'янілому стані. По дорозі від дільниці вони побили до смерті місцеву жительку (М. Сніть). Такий факт викликав велике обурення в середовищі місцевих, що імовірно вплинуло на засудження обох (Борисов отримав вирок про вищу міру покарання, а Беспалов засуджений на 10 років позбавлення волі) [7, арк. 161]. Також у с. Грабівка під час весільного святкування представники районного виконавчого комітету райкому партії Курбет, Ф. Горбатенко та Матвієнко здійснили побиття кількох осіб та погрожували кинути в присутніх гранату та влаштували стрілянину. Не отримавши за такі дії покарання, того ж року у грудні 1947 р. Ф. Горбатенко спільно з Кухарем здійснили необґрунтовані обшуки в місцевого жителя цього ж села, в результаті яких забрали у нього значну суму коштів. В підсумку проти даних представників радянської влади було відкрито кримінальні провадження [43, с. 177].

Насильну депортацію місцевого населення можна вважати чинником, який значно впливав на ідеологічну боротьбу радянської влади, оскільки під неї підпадали найбільш активні та свідомі жителі. Таким чином, виселяючи великі маси свідомого населення, комуністичний режим позбавляв місцевих жителів його активної частини, яка могла б його збурювати до опору, а підпілля позбавлялося своєї основної опори на місцевості.

Як і підготовка військового протистояння з українським підпіллям, депортаційна політика підготовлялася репресивним апаратом заздалегідь. 31 березня 1944 р. (тобто до звільнення західних земель України від нацистської окупації), очільник союзного НКВС Л. Берія видав «Інструкцію про порядок виселення членів сімей ОУНівців та активних повстанців у віддалені райони СРСР». У ній вказувалося, що під виселення мають підпадати тільки повнолітні

особи сім'ї, але якщо у них були неповнолітні, то вони мали бути поруч із ними і разом відправлятися на заслання. Таким чином радянська влада узаконила депортацію малолітніх осіб. Також даною інструкцією прописувалася норма конфіскації майна осіб, які виселялися і було дозволено із собою на виселення брати тільки особистий одяг, взуття та частково, для власних потреб, посуд. Для обліку конфіскованого майна створювалися спеціальні комісії при фінансових відділах, але на ділі часто спостерігалось присвоєння майна, яке мало конфісковуватися місцевими активними діячами радянських органів влади. Під такі виселення попадали не тільки окремі громадяни чи їх рідні, але й цілі хутори та частини сіл. Такий об'єкт депортацій вважався радянським керівництвом вдалим інструментом для швидкого придушення українського руху опору [63, с. 563-565]. Водночас радянська влада спостерігала та збирала відомості про загальну поведінку населення та як воно реагує на певні дії місцевої радянської адміністрації та силових структур, зокрема й на репресивні заходи. Саме для реалізації такої діяльності 19 грудня 1944 р. було видано розпорядження про інформування керівниками відділів НКВС в оперативному порядку про реакцію місцевих жителів на дії радянських владних органів [1, арк.. 6].

Одним із сіл, яке найбільше постраждало від примусових виселень була Богрівка, з нього примусово депортували 124 сім'ї [43, с. 205]. Також у результаті облави на околицях тодішнього райцентру Солотвин було захоплено місцевого станичного Юрія Купчака, у якого були списки місцевих жителів, які підтримували місцевих повстанців. Це спричинило до масштабного виселення сімей з солотвинського присілку Купчаківка [37].

Складовою агентурно-розвідувальної роботи було створення мережі сексотів із місцевого населення, які мали доповідати про появу підпільників у селах та про тих осіб з числа місцевих, які контактували з ними чи забезпечували їх певним продовольством. До такої діяльності залучалися не офіційні представники репресивних структур, а місцеві жителі, які були чи то прихильниками комуністичного устрою, чи завербовані особи або насильно

примушені до такого виду роботи. Збройне підпілля намагалося протидіяти такому явищу. Основна робота у такому напрямку покладалася на референтуру Служби Безпеки ОУН (б) та її боївки. Та, в свою чергу, розділила усіх інформаторів на дві категорії, а саме на пасивних та активних. Пасивну групу повстанці визначали тими, хто під примусом здійснював донесення, і не становили суттєвої загрози підпіллю. До другої ж категорії відносилися ті, хто не тільки добровільно зголосився на подібну діяльність, але й намагався сприяти протиповстанській боротьбі, такі активні інформатори підлягали ліквідації зі сторони підпілля [93]. Станом на 1945 р. на території Станіславщини діяло понад 1100 інформаторів, зрозуміло, що з утвердженням на західноукраїнських землях радянського устрою, дана кількість збільшувалася [51, с. 60].

У попередньому розділі згадувалося про АБГ, але окрім участі у військових зіткненнях та вивідування інформації щодо збройного підпілля, агентура мала й ідеологічний напрям роботи – спотворення образу повстанця, їх компрометація як зсередини, так і перед місцевими жителями та проникнення всередину національного руху від рядових ланок до рівня районного, надрайонного керівництва та вище. Станом на середину 1945 р. на території Станіславської області діяло 157 провокаторських груп, які якраз і діяли під прикриттям УПА, а до травня 1946 р. під прикриттям діяло 23 агенти, крім них 2 резиденти та понад 180 інформаторів [51, с. 60]. Це робилося з метою утвердити в середовищі збройного підпілля атмосфери недовіри, постійних підозр, щоб позбавити підтримки місцевого населення тощо. Найвищою ланкою в агентурній структурі був резидент, який працював таємно та не проходив по офіційній документації. В його повноваженнях було керування агентурними справами, групами та окремими діячами. Найнижчим елементом агентури були інформатори, про яких вже згадувалося.

З метою компрометування УПА 14 листопада 1945 р. спецгрупа, до якої входили працівники НКВС та районного винищувального батальйону, в с. Горохолина проведено серію провокацій. В її ході радянські спецслужбовці

видавали себе за повстанців та, заходячи до окремих сімей, просили по певну допомогу, зазвичай в наданні харчів. Усі сім'ї відмовилися, а в останнього господаря, С. Микицея провокатори вчергове, не отримавши доказів співпраці його родини з підпіллям, попросили доньку господаря провести їх до лісу, на що та дала відмову. За це стрибки почали її душити, але зчинився галас і вони покинули житло Микицея [25, с. 345-346].

Створення мережі інформаторів та агентури загалом розпочалося одразу із поверненням радянського режиму на західноукраїнські землі. Однак з 1946 р. її впровадження проводилося більш планово. На діяльність агентур, як інструменту знищення українського підпілля, ставилися великі сподівання репресивних органів влади, оскільки військово-чекістські операції та облави продемонстрували неспроможність НКВС, а згодом МВС і МДБ, знищити рух опору збройним шляхом.

З метою придушення українського національно-визвольного руху МДБ створювало навіть цілі районні та надрайонні псевдопроводи ОУН (б) [63, с. 499-500]. Перші спроби впровадження агентури були невдалими для радянської сторони. Відомо, що одна із таких перших спроб здійснювалася стосовно ТВ «Гуцульщина» у 1943 р., але агентів досить швидко було викрито та перевербовано до УПА [145, с. 73].

До агентурної роботи МДБ не рідко залучало арештованих учасників підпілля, яких до такого змушували силою чи шантажем. Наприклад, завербований «Дзвінчук» (можливо І. Белейович, очільник ВО «Маківка») був залучений до операції щодо захоплення надрайонного Надвірнянського референта ОУН (б) Дмитра Черевка на псевдо «Промінь», який повідомив провіднику, що начебто, повернувшись із-за кордону, хотів вийти на зв'язок із ним. Це стало приманкою, і під час даної зустрічі, «Променя» було захоплено [73, с. 5].

Завдяки агентурній мережі у 1947 р. було викрито місце розташування криївки очільника рай проводу ОУН (б) на Солотвинському терені В. Годованця «Холодного». Завдяки агенту було виявлено цілий ланцюжок

місцевих осіб, які мали регулярний зв'язок з провідником, завдяки чому було в'яснено у них, під допитами, як вийти на «Холодного». В результаті проведення методу «бочка» зі зв'язковим В. Годованця, який не розкрив підступу, було з'ясовано зашифрований спосіб виходу на зв'язок із криївкою провідника (необхідно було в певній місцині лісу Любінець постукати по дереву, після чого з'являвся якщо не сам «Холодний», то хтось із його криївки. Після цього було проведено операцію по захопленню повстанців. У її результаті «Холодний» разом зі своєю дружиною, та ще одним підпільником загинули [37].

Одна із найбільших агентурних справ по встановленню зв'язків із районним підпіллям була проведена впродовж червня-липня 1951 р. Того року на теренах Богородчанського та Лисецького районів було відновлено районний та окружний проводи, яких й намагалися знищити УМДБ. В результаті встановлення агентурою зв'язку зі збройним підпіллям було затримано тимчасового районного референта СБ «Грубого», який згодом видав місцезнаходження провідника Станіславського надрайону «Шварна», який, в свою чергу, сприяв виходу на «Хмару», керівника Надвірнянського надрайонного проводу. Загалом такий «ефект доміно» призвів до викриття чи введення в оману не одного підпільника [145, с. 184].

Детальний опис процесу вербування місцевими органами МДБ арештованих підпільників описав надрайонний провідник Д. Найдич «Шварно» у листі до М. Дяченка у жовтні 1951 р. Він зазначав, що був арештований під час особистої зустрічі з «Чмеликом», «Байденком» та «Соколом» через те, що його згадані побратими вже були завербовані на агентурну роботу та власне сприяли його затриманню. У листі він також детально описує арешти усіх підпільників, у яких особисто брав участь. На завершення «Шварно» вказує тих підпільників, які завербовані та діють на користь МДБ, серед них були районний провідник Богородчанщини «Орлик» та кущовий того ж району [24, с. 255-266].

У випадку даної операції відбулася ланцюгова реакція, яка спричинила до значного удару по руху опору не тільки в Богородчанському районі, але й навколишніх теренах, оскільки їхні ланки тісно співдіяли.

Активно радянські служби прикладалися до створення компрометуючих комбінацій проти учасників підпілля. Зрозуміло, що даний напрям ідеологічної боротьби спрямовувався зазвичай проти ключових та активних осіб місцевого збройного підпілля. Однак такі цілі обиралися не тільки для того, щоб позбавити рух опору свого керівництва, але й для того, щоб серед повстанців закріпилося відчуття тотальної недовіри. Спрямовувалася компрометація на роботу таким чином, щоб викликати підозру на певного підпільника і щоб за його ліквідацію взялася СБ ОУН (б). Така техніка часто спрацьовувала. Як зазначає В. Ільницький, часто есбісти, не до кінця розібравшись із конкретним підозрюваним, знищували його [61, с. 158-159].

На теренах Богородчанщини впродовж серпня-листопада 1947 р. завдяки компрометуванню ліквідували 4 учасника місцевого підпілля, зокрема референта пропаганди району [145, с. 73].

Матеріали для компрометування були розроблені й по постаті друкарки М. Дяченка, який в той час перебував періодично у Солотвинському та Богородчанському районах. Його друкаркою була Ольга Чемерис «Дніпрова», яку арештували у 1948 р. і після короткотривалого арешту відпустили під приводом згоди працювати як агент-внутрішник. Проте після повернення до М. Дяченка О. Чемерис одразу про все йому повідомила. Після цього, за правилами ОУН (б), їй довелося пройти перевірку в СБ і після того вона мала можливість надалі перебувати в підпіллі. Однак перебуваючи під арештом і погодившись на співпрацю, щоб вийти з ув'язнення, «Дніпрова» була примусом сфотографована з кількома працівниками управління МВД, а сама фотокартка була підписана компрометуючим реченням «на довгу й гарну пам'ять моїм друзям...» [59; 66, с. 38-39]. Саме такий матеріал мав стати в подальшому ключовим доказом у справі компрометування «Дніпрової» перед керівництвом українського підпілля. Такий метод компрометації чи йому

подібні НКДБ, а згодом МДБ використовувало для шантажу самих підпільників та їх ліквідації руками самої ж СБ ОУН (б), яка могла сприйняти такі матеріали як докази зради та агентурної роботи на радянську владу.

Український визвольний рух приділяв багато уваги ідеологічній та пропагандистській складовій. Для цього в структурі ОУН (б) було окремо утворено референтуру пропаганди, яка мала займатися ідеологічною та пропагандистською складовими боротьби проти тоталітарного режиму [145, с. 78].

В середовищі УПА також передбачалася присутність при кожному відділі чи підрозділі пропагандиста та політвиховника. На останнього покладалися обов'язки виконувати політичну та виховну роботу серед бійців повстанської армії, а також населення, щоб те ставало не тільки формальною підтримкою борців, але й активним тилом для учасників визвольної боротьби. Під час роботи ідеологічних гілок ОУН (б) та УПА, значною мірою увага в їхній роботі мала звертатися до тем про головні ідеї української визвольної боротьби, міжнародну політичну ситуацію відносно українського питання та національне питання народів, що перебувають у складі держав, які відносяться до так званого соцтабору [50, с. 254-255].

Активно взаємодіючи у 1944-1945 рр. з місцевим населенням, повстанці навіть вдалися до розроблення спеціальної системи умовних знаків та поміток, які мали робити селяни, якщо в селі чи в середині хати перебували працівники НКВС та НКДБ [37]. Також у власних агітаційних матеріалах підпілля позначали російську мову, якою в основному розмовляли прислані працівники зі східних регіонів УРСР, як мову окупанта і закликали не вживати її у власному мовленні.

Водночас повстанці звертали увагу на те, що в складі Червоної армії перебувало багато українців з центральних, східних та південних земель України, а також інших національностей, чії республіки входили до складу СРСР. Саме з цієї причини український рух опору вдався до пропаганди в рядах червоноармійців, зокрема із закликами до повалення радянської влади та

переходу до УПА. Така діяльність проявила певну результативність, оскільки відомі випадки, коли радянські прикордонні війська відмовлялися стріляти по бійцях УПА та ОУН (б) [50, с. 256].

Для видавництва агітаційних, пропагандистських та ідеологічних матеріалів, газет, збірників та ін. існували спеціальні підпільні друкарні, одна із яких розташовувалася на території Чорного Лісу. Періодичним виданням ВО «Говерля» був «Шлях перемоги», редактором якого був М. Дяченко (Додатки Б, В). Крім того він згодом став редагувати ще одне підпільне видання «Чорний ліс», який на відміну від «Шляху перемоги» мав більше літературно-художній зміст публікованих матеріалів [95, с. 57]. Стосовно обох видань в середовищі провладу пропаганди ОУН (б) велася певна дискусія щодо тематики «Шляху Перемоги». Її виразниками були П. Федун «Полтава» з одного боку, та М. Дяченко з іншого. Суть розбіжностей полягала в тому, що «П. Полтава» вважав журнал місцем висвітлення суто ідеологічних матеріалів, натомість «Марко Боєслав» пропонував на його сторінках висвітлювати й твори художнього та морально-виховного спрямування [49]. Однак аналізуючи інформацію, яка подавалася в журналах «Шлях Перемоги» та «Чорний Ліс», можна стверджувати, що у повній мірі такі пропозиції М. Дяченка втілювалися у видавництві останнього.

Газета «Шлях Перемоги» видавався впродовж 1945-1947 рр., але у 1947 р. був виданий тільки один номер. Дана періодика була присвячена більш політичним та ідеологічним матеріалам. У Частині 6-7 від 1 серпня 1945 р. містилися матеріали про викриття антиукраїнської та антилюдської політики не тільки більшовицького, але й нацистського режимів, заклики до усіх суспільних верств не миритися з радянською диктатурою, на його сторінках публікувалися статті, у яких висвітлювалася позиція підпілля про їхнє негативне ставлення до організації ліквідаційного процесу УГКЦ та наголошувалося на нехристиянському призначенні діяльності московської церкви на західноукраїнських землях. Також на прикладі даного часопису та тих матеріалів, які в ньому розміщені, стає зрозуміло, що повстанці пильно стежили

за міжнародною ситуацією. У статті ««Фашизм» і «реакція» в Болгарії» повстанські публіцисти викривали маніпуляцію радянської пропаганди стосовно визвольного руху в Болгарії, а в статті «Закінчення і вислід конференції в Сан-Франциско» Б. Войнович простежував й аналізував вказану конференцію та її результат – створення ООН. Слід зазначити, що українське підпілля ставилося до цієї конференції з недовірою через те, що ключову роль на ній відігравали три держави: Велика Британія, США та СРСР. [18, с. 64-94].

Натомість «Чорний Ліс» видавався з 1947 р. до 1950 р. і мав спрямування на висвітлення повстанської боротьби. Саме на його сторінках часто друкували спогади самих підпільників та повстанців про бої із загонами НКВС та МВС, напади на радянські застави, райцентри та про те як деякі повстанці були викриті чи як вони загинули. Не рідко такі спогади присвячувалися «на спомин» про полеглих побратимів. Додамо, що кожний випуск «Чорного лісу» мав свою структуру. Першими ішли статті ідеологічного наповнення або присвячені певним подіям в історії України, потім спогади та поезія повстанських поетів. В кінці обов'язково подавався список полеглих вояків за проміжний період між номерами журналу.

Зокрема, у випуску «Шляху перемоги» від 31 серпня 1945 р., у статті «За високий моральний рівень наших кадрів», тогочасне українське суспільство ділилося на три категорії: до першої відносилися представники радянської влади, репресивних структур та ті, хто активно її підтримує. Друга – ОУН (б) та УПА, її учасники та бійці, та третя – основна маса населення, яка представлена місцевими мешканцями, які підтримують боротьбу повстанців та підпільників, але готові виконувати злочинні вимоги радянської адміністрації, для збереження свого становища. Також викривалося аморальне становище та поведінка присланих радянських чиновників, публікувалися звернення до робітників, у яких спростовувалася радянська пропаганда щодо робітничого класу, про вибори до Верховної Ради СРСР, де закликали людей не вестися на імітацію виборів та ігнорувати їх, щоб показати своє ставлення до радянської

окупації та довести її неспроможність підкорити західноукраїнські землі під соціалістичне ярмо [34].

Свою пропагандистську діяльність повстанці спрямовували в основному на викривання злочинності радянського тоталітарного режиму. Написання та видання таких статей проводилися регулярно. Ідеолог українського підпілля «Петро Полтава» навіть зазначав про те, що усі теми для викриття радянської влади були якісно опрацьовані, але пропагандистам ОУН (б) все одно необхідно було не припиняти ідеологічну роботу, щоб тримати місцеве населення проінформованим. Окрім матеріалів проти радянської влади, підпілля активно видавало твори морально-виховного характеру, автором яких зокрема був Марко Боєслав [95, с.62]. У нарисі «Кров героїв», який видано на сторінках «Чорного лісу», Марко Боєслав закликав ту частину населення, яка сумнівається у правильності визвольної боротьби, або зневірилася у майбутній перемозі над тоталітаризмом, не забувати про те, що боротьба триває і що в пам'ять про полеглих борців визвольні змагання мають тривати до переможного кінця [15, с. 18-20].

Велику увагу українське підпілля приділяло національно свідомому вихованню української молоді. Зокрема, у «Вказівці щодо праці з юнаками» та інших подібних методичних вказівках, зазначалося, що потрібно залучати українську молодь до молодіжної ланки ОУН (б) «Юнацтво», агітаційної та виховної роботи в її середовищі та залучення молоді, яка перебуває на легальному становищі до дій зі спостереження за місцевою радянською адміністрацією та поширення листівок тощо. Особливу увагу звернемо на «Юнацтво», оскільки входження до даної структури мало певні особливості. Спочатку відбувався певний відбір претендентів, їх перевірка. Потім їх ознайомлювали із відібраною літературою, опрацьовували її та складали іспити. Тільки після цього юнацьку ланку залучали до підпільної роботи та надавали певні доручення до виконання [67, с. 227-228]. Також на необхідності займатися вихованням національно-свідомої молоді наголошував М. Дяченко. Так, у листі до П. Федуна він пропонував з періодичністю в один раз на два

місяці видавати невелику брошуру з кількома оповіданнями, які виконуватимуть вказану мету [34].

Спостерігаючи активну діяльність повстанської пропаганди та їх вдалу роботу на ідеологічному фронті, радянська репресивна машина спрямовувала свої дії не тільки на активну пропагандистську роботу, але й на знищення ідеологів, провідників пропагандистських референту та їх членів. 17 січня 1945 р. було вбито Солотвинського районного пропагандиста «Заграву», в липні 1946 р. вбито на теренах Богородчанщини окружного референта пропаганди «Чорногору» [24, с. 63, 214].

Загалом зазначимо, що ідеологічне та пропагандистське протистояння українського визвольного руху з комуністичним тоталітаризмом на Богородчанщині було тривалим та досить запеклим. Одразу після повернення та повторного встановлення радянської влади на Станіславщині, партійний апарат спільно з НКДБ та НКВС розпочали поруч із військовою, ідеологічну боротьбу стосовно місцевого населення та ОУН (б) з УПА. За звітами засідань Солотвинського райкому КП(б)У, вже від серпня 1944 р., більшовики аналізували рівень підтримки місцевим населенням визвольного руху, а також регулярно мали проводитися пропагандистські мітинги, лекції та семінари, на яких велися розмови про могутність радянського союзу, спотворювався образ українських повстанців та підпільників, знецінювалися ідеали боротьби українського руху опору. Складовою ідеологічно-пропагандистської боротьби радянського режиму проти підпілля були звернення радянської влади щодо амністії.

Українське підпілля також добре усвідомлювало необхідність ідеологічної роботи в масах. Найдієвішими шляхами впливу виявилася підпільна періодика. Саме на її сторінках підпільники поширювали інформацію про значущі події в історії України, ідеологічні статті, поезію повстанців тощо. Також інколи повстанський часопис «Шлях перемоги» ставав альтернативним джерелом інформації для населення про міжнародну ситуацію.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ У 10-11 КЛАСАХ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ НА ПРИКЛАДІ ДАНОЇ ТЕМИ

Протистояння українського визвольного руху та радянського репресивного апарату у повоєнне десятиліття на західних теренах України та на території Богородчанщини, зокрема, є важливою складовою вивчення історії в старшій школі. Дана тема сприятиме формуванню предметних компетентностей з історії, знайомству з історією рідного краю та стане хорошим підґрунтям для реалізації національно-патріотичного виховання.

Варто звернутися до навчальної програми з історії України від 3 серпня 2022 р., за нею тема боротьби ОУН (б) і УПА з радянським тоталітаризмом вивчається в рамках першого розділу про Україну в повоєнний період, в 11 класі. Однак вивчення даної теми відповідно до навчальної програми передбачає висвітлення загальних тенденцій цього протистояння та визначення його наслідків. Натомість протистояння руху опору з радянською владою на території сучасної Богородчанщини доцільно вивчати з учнями на позакласній та позашкільній роботі.

Позакласна робота як і будь-який вид організації учнівської діяльності передбачає дотримання певних принципів для її успішної організації та реалізації. Зокрема, позакласна робота має організовуватися на принципах добровільності участі учнів, використання ігрових методів, суспільна спрямованість, розвиток та заохочення учнівської ініціативності [139, с. 334]. Позаурочна робота з історії має спрямовуватися на поглиблення, а також закріплення та коригування тих знань та вмінь, які учні здобувають в межах урочного навчання. Також у такому форматі робота має спрямовуватися на практичне застосування отриманих знань та вмінь, відпрацьовування різних

компетентностей, привчання учнів до самоосвіти та самоконтролю, розвивання учнівських інтересів та їх індивідуальних здібностей [139, с. 333]. Однак наголосимо, що перераховані особливості мають реалізовуватися і на уроках історії, а на позакласній роботі тільки вдосконалюватися й розширюватись.

В рамках позакласної роботи учитель має можливість використовувати та організувати такі види діяльності як конференції, круглі столи, факультативи, тематичні тижні, екскурсії, конкурси історичного спрямування, вікторини і т. д. Конференції, семінари та круглі столи краще проводити для поглиблення знань учнів. Їх можна організувати як для ознайомлення учнів з новим матеріалом, так і для поглиблення вже наявних знань. Також можна організувати міжпредметні конференції та семінари. Доцільно буде поєднувати історію та літературу за такими темами «Повстанська поезія як засіб ідеологічної боротьби», «Життя та доля повстанців-письменників». Додамо, що підготовка до подібних форм роботи має певну послідовність. Зокрема вчитель має визначити тему планованого семінару, круглого столу чи конференції, визначити, враховуючи побажання учнів, питання, які доцільно розглянути на даному заході, далі ознайомлює учнів із темою та плином заняття, підбирає рекомендовану літературу, яка допоможе учасникам якісно підготуватися. Також в процесі підготовки учнів до згаданих форм діяльності, учитель може надавати їм рекомендації щодо підготовки та корегувати її [139, с. 171].

Організація позакласної та позашкільної роботи має обов'язково охоплювати компетентнісний, особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи, які використовуються і на уроках. Спрямування позаурочної роботи із здобувачами освіти на реалізацію вказаних підходів має відбуватися у зв'язку із тим, що позакласна робота є логічним продовженням та поглибленням уроку.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає застосування і на уроках, і на позакласних заняттях взаємодію учнів між собою та учнів з учителем за допомогою інтерактивних завдань. Також зазначимо, що інтерактивна взаємодія та технологія в компетентнісному навчанні має бути цілісною та систематичною. Крім того, мають використовуватися дослідницькі

та проектні методи навчання, адже вони не тільки формують але й закріплюють предметні та загальні компетентності, проблемні та ситуативні завдання також цьому сприятимуть [120, с. 123].

Важливою складовою історичної освіти також є формування в учнів критичного підходу до історичної інформації. Важливо, щоб вони відрізняли факт від судження, упереджене та необ'єктивне ставлення до подій, фактів та персоналій. Опрацьовуючи спогади учасників певних подій, зокрема національно-визвольних змагань, учні мають уміти виділяти емоційність у таких джерелах та виносити на перший план історично значущі відомості. Така ж позиція має займатися учнями при роботі із радянськими документами, оскільки у них часто дають викривлені чи перебільшені дані, особливо про військову боротьбу чи втрати підпілля в результаті боїв [101, с. 108].

Реалізація діяльнісного підходу здійснюється через поставлення перед учнями певного навчального завдання. В процесі його виконання учні аналізують свої теоретичні знання завдяки яким вони мають досягти виконання поставлених завдань, власне виконати їх, здійснити контроль та оцінку результатів [134, с. 175]. Вивчаючи визначену тему і реалізуючи діяльнісний підхід, варто запропонувати здобувачам освіти наступні завдання: зняти відеоролик про учасника УПА чи ОУН (б) родом із Богородчанщини чи який був активним діячем на даній території, підготувати повідомлення чи доповідь на круглий стіл, який можна провести до річниці створення ОУН (б), УПА або під час предметного тижня.

Особистісно-орієнтоване навчання має на меті створення умов для індивідуального, творчого розвитку дитини та їх реалізація. Ярослав Матвійчук зазначає, що головною метою особистісно-орієнтованого навчання є навчити учнів навчатися [124]. За вказаним підходом, призначення учителя спрямовується до ролі організатора та керівника навчально-пізнавальної діяльності учнів, а учні переходять у рівень навчання та спілкування. Також, посилаючись на Д. Веслі, К. Баханов пропонує для успішності впровадження особистісно-орієнтованого навчання дотримуватися певних принципів,

зокрема: взаємодіяти з батьками та колегами по роботі, уміти ставити себе на місце інших (тут розуміється на місце учнів), передбачати певні ситуації у роботі з дітьми та як у їх випадку діяти, при виявленні помилок виправляти їх, а не ігнорувати [105, с. 8, 12]. Для реалізації цього компонента доцільно буде дати учням завдання скласти інфографіку про бойові дії УПА на теренах Богородчанщини, створити тематичну стінгазету на предметний тиждень історії, створити та вести певний час сторінку у соцмережах від імені Солотвинського чи Богородчанського районного проводу ОУН (б) або ТВ «Чорний ліс», провести серед шкільної молоді конкурс есе на тему «80 слів про визвольну боротьбу УПА на теренах Богородчанщини» тощо. Такі завдання сприятимуть творчому розвитку дитини та глибшому ознайомленню з історією підпільного руху рідного краю. Загалом особистісно-орієнтоване навчання має орієнтуватися на індивідуальність учня та його особисті якості, сприяти їхньому розвитку [140, с. 115].

Для ефективності вказаних підходів при вивченні історії потрібно застосовувати різні методи навчання та їх комплекси. Розрізнять методи навчання за джерелом подачі інформації, за взаємодією між вчителем та учнем тощо. Наприклад, практична група методів передбачає такі завдання, які дозволять на практиці застосувати отримані знання та навички. Тут доцільно дати учням завдання зібрати спогади учасників визвольної боротьби чи свідків тих часів, проведення заходів для популяризації історії визвольного руху ОУН (б) та УПА на території Богородчанщини (тематичні інсценізовані вечори, конкурси повстанської творчості, поширення вже відомих спогадів учасників підпілля) [133, с. 110].

Окремо звернемо увагу на дослідницькі методи навчання. Тут головним завданням є створення умов для дослідницької роботи учнів. У її процесі учні свідомо та послідовно досліджують поставлену проблему, аналізують її, систематизують матеріал та оформлюють їх для презентації перед публікою. Тобто учні не отримують готових шляхів розв'язання завдання та інформації, водночас вчитель має виступати консультантом для учнів у даній діяльності.

Доцільним буде завдання написати повідомлення чи реферат про творчу спадщину повстанців, які проводили свою діяльність на території Богородчанщини, дослідити на прикладі журналів «Чорний Ліс» та «Шлях перемоги» тематику творів та матеріалів, які висвітлювалися на сторінках підпільної періодики, висвітлити тематику агітаційних листівок та пропагандистських матеріалів тощо.

Доцільним буде використання і проблемного методу навчання, суть якого полягає у створенні педагогом проблемної ситуації, яку потрібно вирішити, або використання проблемних питань на які учні мають знайти відповіді. Цікавим в організації та проведенні є ряд нестандартних уроків, які варто використовувати і при періодичній позакласній роботі і при систематичній діяльності з учнями, наприклад у формі факультативу чи гуртка [131]. Вартими до проведення будуть такі уроки: урок-суд «Злочини комуністичного тоталітаризму на території Богородчанщини», урок прес-конференція «Діяльність ТВ «Чорний ліс» у 1944-1946 рр.», урок «Інтерв'ю у Михайла Дяченка» тощо.

Актуальною темою залишається організація проектної діяльності учнів у позакласній роботі. Такий напрям допоможе якісно реалізувати особистісно-орієнтоване навчання. При використанні даної методики слід брати до уваги особливості учнів, спрямовувати їх на зв'язок із сучасними подіями, звертати взаємодію між вчителем та учнем/учнями у партнерську систему відносин, підвищення самостійності учнівської діяльності [123, с. 167]. На нашу думку, використання даної технології буде доцільне тим, що в рамках її виконання учні максимально акумулюють вже здобуті знання та навички, поєднуються пошукова та дослідницька діяльність, часто наявні елементи проблемного методу, активізує учнівську діяльність, розвиває творче та критичне мислення [123, с. 167].

Загалом в методиці розрізняють кілька видів проектів, а саме творчі, ігрові, інформаційні та дослідницькі. Також вони можуть поєднуватися між собою. Творчі проекти часто можуть не мати чіткого плану виконання і він

може змінюватися в процесі виконання. До нього можна віднести такі завдання: створення підбірки учнівських малюнків про повстанців чи написання збірки есе, проведення вивчення повстанської творчості та її презентація на рівні класу чи школи. Ігрові проекти варто використовувати для зацікавлення учнів темою боротьби українського підпілля. Доречно буде дати завдання підготовки та виконання інсценізації повстанського життя в кривці, чи за спогадами учасника підпілля, наприклад М. Дяченка (зберігся фрагмент його щоденника, за яким можна відтворити кілька останніх місяців життя провідника), відтворити кілька днів із життя референта пропаганди.

Окремо варто звернути увагу на дослідницькі проекти, оскільки вони вже мають більш науковий підхід. Якщо вчитель має намір давати проекти саме такого напрямку, то йому варто попередньо обговорити з учнями їх зацікавлення, щоб врахувати їх до тематики проектів. Такий вид проектів передбачає як й інші публічне представлення результатів дослідження. Тут доцільними будуть теми про вплив на становище ОУН (б) та УПА депортаційної політики радянської влади щодо населення Богородчанщини, Військо-чекістські операції на теренах Богородчанщини та їх вплив на діяльність ОУН (б) та УПА тощо. Також окремо стали виділяти інформаційні проекти, які від згаданих видів відрізняються тим, що передбачає завдання з систематизації та оформлення певних відомостей та інформації, також він відкидає дослідницьку складову. Тут варто запропонувати учням скласти списки відомих повстанців родом з Богородчанщини або тих хто проводив на цій території активну діяльність у складі руху опору, визначити місця в даному краї, де були кривки та місця постою ОУН (б) чи УПА, скласти хронологічну таблицю боїв загонів УПА з радянськими силовими структурами [126, с. 103-104]. Варто відзначити, що, створюючи проектні завдання, педагог може поєднувати вказані вище види проектів і таким чином урізноманітнювати учнівську діяльність. Поєднанням інформаційного та дослідницького проектів стане завдання для учнів дослідити партизанський рух на тимчасово

окупованих територіях України, порівняти їх тактику та діяльність із діями УПА та ОУН (б) у повоєнне десятиліття.

Важливим компонентом сучасної історичної освіти є розвиток критичного мислення. Діяльність вчителя історії у даному напрямку має здійснюватися не тільки в урочній, але й у позаурочній роботі. Сергій Терно зауважує, що методика розвитку критичного мислення має свої певні особливості. Вивчення нової теми має розпочинатися з мотивації через створення проблемної ситуації, далі вивчення нової теми, яке може тривати кілька уроків чи занять, супроводжується проблемними питаннями та завданнями, також мають використовуватися різні методи навчання (імітаційні та ділові ігри, дискусії, «акваріум», використання ментальних карт та інших схематичних та умовно-графічних засобів і т. д.). Завершується таке навчання тематичним оцінюванням, яке обов'язково має містити проблемне питання, на яке учень має дати розширену й аргументовану письмову відповідь. Оцінювання такої роботи потрібно закріпити аналізом виконаної роботи та оцінки [137, с. 3]. Для реалізації даної методики можна запропонувати серію занять в рамках позакласної роботи для вивчення з учнями теми боротьби українського підпілля з радянським репресивним режимом. В процесі проведення подібних занять серед інших завдань, рекомендовано давати учням порівнювати, співвідносити спільні й відмінні риси політики СРСР та сучасної росії відносно окупованих територій, порівнювати риторику радянської та сучасної російської пропаганди.

Як згадувалося, використання дидактичних ігор є важливою та корисною складовою освітнього процесу і їх також доцільно використовувати в позакласній роботі. Ігри зручні тим, що їх можна організувати і на цілі заняття і на їх частину, з їх допомогою досить легко активізувати учнівську діяльність та зацікавити їх новим матеріалом. В сучасній педагогічній літературі зазначається, що ігри доцільно використовувати на будь-якому етапі уроку, а під час їх проведення вчитель переходить у роль організатора, консультанта чи судді і т. д. [110, с. 111].

Імітаційно-дидактичні ігри визначають як певні практичні вправи, які виконують в групі і її учасники виробляють навички дій, застосування знань у певній ситуації, навмисно створеній. Такі ігри вважають хорошим способом для формування учнівської пізнавальної активності [143, с. 6]. Доречним буде використання таких ігор як «Розбір імені», коли учням пропонується до кожної букви прізвища певного історичного діяча, в нашому випадку учасника ОУН (б) чи УПА, підібрати слово, яке характеризуватиме даного діяча. Також можна використовувати гру «Історичний Оскар», в ході якої вчитель пропонує різні номінації для історичних подій, явищ та діячів, а перед учнями ставиться завдання віднести їх до певної номінації. Таку гру доцільно використовувати на уроках узагальнення та систематизації, коли учні достатньо володіють навчальним матеріалом по відповідній темі [122, с. 550]. До вправи «Розбір імені» можна запропонувати наступних діячів: М. Дяченко, В. Андрусак, О. Чемерис.

Загалом імітаційні ігри поділяють на кілька категорій. В першу відносять ділові ігри (урок-суд, прес-конференція, презентація, інтр презентація, інтерв'ю тощо). Тут доречно запропонувати проведення судового засідання на тему «Злочини радянської влади у повоєнне десятиліття на території Богородчанщини». Наступним видом є ретроспективні, до яких відносять уроки вистави та театралізовані, використовуючи такий вид гри можна підготувати з учнями виставу про спробу працівниками Богородчанського МДБ завербувати О. Чемерис до агентурної роботи та її повернення в підпілля.

Інтелектуальні ігри також чудово доповнюють навчання історією на уроках та в позаурочний час. Вони відрізняються від вище вказаних тим, що передбачають виконання різних завдань впродовж заняття, у них поєднуються питання на знання фактологічного матеріалу, проблемні та творчі питання. До таких ігор відносять різнопланові вікторини, «Що? Де? Коли?», «Так чи ні» та подібні до неї, «історична програма», головоломки [110, с. 111-113].

Однак К. Баханов виділяє найбільш популярними хронологічні, персоналізовані та картографічні ігри, хоча на нашу думку зазвичай вони поєднуються між собою. Хронологічні ігри базуються на питаннях по хронології, і виконують завдання систематизації знань та вмінь учнів відносно даного напрямку. Картографічні передбачають визначення орієнтації учнів в історичному просторі і відповідно містять завдання по роботі з картою, а ігри з персоналізації мають ґрунтуватися не тільки на наочних портретах, а й на біографічних відомостях його діяльності [104, с. 226].

Вважаємо за доречне в позакласній роботі використовувати екскурсії, оскільки вони досить якісно зацікавлюють учнів до здобуття нових знань, активізують їх діяльність та доповнюють зайнятість вільного часу дитини. Екскурсії часто є не обмеженими в часі, дозволяють урізноманітнити учнівську діяльність. Однак головною відмінністю екскурсії від інших форм діяльності є той факт, що вона відбувається в середовищі, максимально-наближеному до теми екскурсії або навіть безпосередньо в такому середовищі. Така особливість не тільки піднімає зацікавленість учнів новим матеріалом, але й сприяє кращому засвоєнню нової інформації. Якщо звернутися до різновидів екскурсії, то тут варто виділити наступні: програмні й позапрограмні, тобто ті, які доповнюють наявну навчальну програму з історії і стають ланкою поглиблення матеріалу, або ж є заходом, для всебічного розвитку та загального ознайомлення. Наприклад, якщо ми в 11 класі в першому розділі вивчаємо тему завершення радянської заходних земель України і в її рамках боротьбу українського визвольного руху з радянською владою, і в цей час відвідаємо кріївку М. Дяченка на околицях с. Дзвиняч, то така екскурсія буде програмною. Натомість якщо у 10 класі, ми вивчаючи будь яку тему з історії України, в позаурочний час відвідаємо історико-етнографічний музей в с. Саджава, де розміщений окремий зал присвячений О. Химинцю і ознайомимо учнів таким чином з історією Богородчанського руху опору, це буде позапрограмна екскурсія. Також виділяють комбіновані (ті, які охоплюють систематизовану інформацію про кілька об'єктів, періодів історії, цілий

населений пункт тощо) та тематичні екскурсії, а також вступні, поточні та підсумкові, що залежить від їхнього призначення відносно матеріалу, який вивчається [139, с. 177].

У рамках позакласної роботи по темі визвольної боротьби ОУН (б) та УПА на теренах Богородчанщини доцільною буде екскурсія на полонину Малиновище, яка розташовується на околицях с. Манява, адже саме там розташовувалася під старшинська школа УПА та відбувся один із перших боїв УПА із загонами НКВС. Також доречними будуть екскурсії в музеї: у вже згаданий в с. Саджава та Солотвинський історико-краєзнавчий музеї, а також в шкільні музейні кімнати у с. Яблунька та Монастирчани. У методологічній літературі існує ряд порад, яких варто дотримуватися для успішної організації та проведення екскурсії, зокрема важливим чинником є правильність місць, обраних для проведення екскурсії і час її реалізації, важливо використовувати певні переміщення групи під час екскурсії, щоб вони не стояли в одному місці впродовж тривалого часу. Крім того, організатор екскурсії має створити для себе можливість відволікати увагу її учасників від непотрібних об'єктів, які не відносяться до екскурсії чи є малозначущими і водночас акцентувати увагу на важливих предметах та об'єктах [104, с. 224].

Окремо варто зауважити, що подібні екскурсії мають поєднуватися з інтерактивними методами, адже якщо ми надамо учням годинну лекцію по музею чи іншому об'єкті, без жодної інтеракції, для них це виявиться нудним заняттям, а засвоєння матеріалу буде доволі поверхневим. У зв'язку з цим рекомендовано учням давати завдання, яке підсумовуватиме все те, що нового вони дізналися. Це можуть бути есе на теми «Мої враження від походу в музей», «Найцікавіший факт чи історія, про який я сьогодні дізнався(дізналась) з відвідин музею та чим він мене вразив». Також учні можуть об'єднатися в кілька груп (2-3) та створити плакат з репортажем про відвідини музею та виокремити в ньому окрему рубрику про висвітлення в музеї теми боротьби місцевих відділів УПА та ОУН (б) проти радянського режиму.

Доцільним буде і проведення екскурсій з елементами рольової гри, тобто, під час її проведення екскурсовод може бути одягнений у форму УПА та вести розповідь від імені повстанця. Також екскурсію в музеї можна розділити на дві умовні частини: першу варто присвятити загально інформаційним залам, або тим, що не відносяться до теми нашої позакласної роботи і провести в стилі класичної екскурсії. А другу частину рекомендовано організувати таким чином: учні заходять до відповідного залу чи до його частини, яка присвячена УПА та її боротьбі в межах Богородчанщини, і отримують завдання ознайомитися з 1-2 експонатами, проаналізувати їх зовнішній вигляд, надписи чи текст, якщо вони наявні, ознайомитися з інформативними картками біля експонатів. Учням дозволено звертатися по допомогу до екскурсовода. На таку підготовку буде достатньо 10-15 хв. Після цього учні розпочинають презентувати обрані ними експонати для своїх однокласників, таким чином усі учасники походу задіяні в проведенні заходу та випробовують себе в ролі екскурсовода, інформація сприймається якісніше та цікавіше.

Ще одним різновидом позакласної роботи можна визначити факультативи, які на відмінну від вищезгаданих форм організації позакласної діяльності має в своїй основі регулярність проведення. Загалом в сучасній методологічній літературі зазначається, що факультативи бувають двох типів – перехідні, тобто вони стають певним з'єднувальним елементом між уроком та позаурочною діяльністю та ознайомлювальні, на яких учнів зазвичай знайомиться та вводиться у науково-дослідну роботу. Перший напрямок характерний для використання у 7-9 класах, а другий у старшій школі [139, с. 176]. Також при проведенні факультативних занять рекомендовано спрямовувати діяльність учнів на поглиблення вже наявних знань, вдосконалення вмінь та навичок. Інформація на таких заняттях окрім того, що має відповідати вказаним вимогам, має також бути систематизованою та зрозумілою для усвідомлення учнями. Тобто не варто факультативні заняття переповнювати науковизною, щоб не втратити учнівську зацікавленість до занять [117, с. 9].

Вивчення теми протиборства радянського режиму та українського збройного підпілля в рамках факультативних занять, на нашу думку можливе тільки при наявності факультативу більш загальної спрямованості. Наприклад, темою такого факультативу може бути «Станіславщина в буремному ХХ столітті». Такий факультатив може передбачати розгляд історії сучасного Прикарпаття впродовж ХХ ст., починаючи від Першої світової війни до моменту проголошення Незалежності України. Поділити його можна на кілька розділів:

- 1) Станіславщина у вирі Великої війни.
- 2) Становище Прикарпатського краю в складі відновленої Польської держави.
- 3) «Перший» прихід більшовиків на територію Станіславського воєводства. Наслідки радянського терору.
- 4) Період угорської та німецької окупації.
- 5) Завершення радянзації Станіславщини. Боротьба ОУН (б) та УПА з радянським тоталітаризмом.

В процесі вивчення даних розділів необхідно звертати увагу на історію Богородчанщини в період тих подій і висвітлювати таким чином краєзнавчий елемент у факультативній роботі. Також варто для організації роботи визначити її напрям – теоретичний, практичний та комбінований. Хоча вважаємо за доцільне використовувати комбінований варіант, оскільки він поєднує перших два, що буде оптимальним для проведення факультативних занять. При підготовці організації факультативу також важливо завчасно сформувати групу, визначити детальний план роботи, визначити, які технології, методи та форми роботи будуть застосовуватися впродовж навчання, врахувати побажання учнів тощо [117, с. 8].

Під час проведення факультативу доречними будуть завдання зі збору інформації про боротьбу ОУН (б) та УПА з радянськими органами влади (до такого напрямку можна віднести й опитування свідків чи навіть учасників цих подій, однак таке завдання ускладнюється тим, що станом на сьогодні таких

осіб стає все менше і учням може бути складно опитати саме свідків подій), її систематизація, оформлення та представлення на загальношкільних заходах. Такі презентації можуть бути частиною круглого стола, вечорів повстанської історії чи навіть проводитись в межах факультативу. Крім того, факультативна робота може передбачати і використання вищезгаданих методів та технологій.

Як в межах факультативу, так і як окремий захід можна організувати тематичний тиждень, присвячений загалом ОУН (б) чи УПА, окремому діячу, який пов'язаний з даними територіями чи річниці УПА. Впродовж такого тижня варто організувати вже згадані круглі столи та семінари, творчі виступи, на яких демонструватимуться сценки життя повстанців, їхні пісні, вечори повстанської поезії, перегляду кінострічок тощо. Ще однією темою для подібних заходів може бути виставка повстанських фото, на якій доречно продемонструвати повстанські світлини, серед яких основне місце займатимуть знімки бійців УПА та учасників ОУН (б), які родом з Богородчанщини або активно діяли на цій території.

Факультативна та позакласна робота загалом має також передбачати індивідуальну роботу учнів. Такий напрям роботи сприяє кращому засвоєнню матеріалу, формуванню компетентностей, оскільки в груповій чи фронтальній формі роботи деякі учні губляться у виконанні завдання, вчитель не завжди може прослідкувати траєкторію розвитку й успіху учнів у певному напрямку роботи. Індивідуальна робота сприяє розв'язанню цих питань та сприяє учителю краще проаналізувати сильні й слабкі сторони пізнавальної діяльності окремого учня та корегувати їх. В рамках теми нашого дослідження варто запропонувати наступні види індивідуальної роботи: опрацювання тематичної літератури (Додаток Г) та на її основі написання наукових повідомлень, рефератів та навіть наукових робіт на конкурси, складання інфографіки «Бойовий шлях УПА на Богороданщині», «Бої УПА проти НКВС в Богородчанському та Солотвинському р-нах», «Визначні діячі українського збройного підпілля рідного раю».

Організовуючи позакласну роботу в будь-яких формах та при застосуванні будь-яких методів чи технологій, педагогу необхідно реалізовувати й національно-патріотичну складову виховання. В концепції національно-патріотичного виховання говориться, що боротьба УПА має стати одним із прикладів для реалізації даної концепції [41]. Застосування вищезгаданих методик та технологій шляхом реалізації тих завдань, які наводилися раніше, фактично допоможуть значною мірою в реалізації національно-патріотичного виховання під час проведення позакласних занять. Як зазначає Р. Сойчук, учитель проводячи позакласну роботу, має сприяти формуванню національно свідомої особистості, яка ототожнює себе з українською державою, народом, національно-культурними та історичними особливостями та традиціями. Для реалізації даної тези, варто залучати учнів до створення патріотичних короткометражних роликів Тік-Ток на повстанську тематику, введення персональних сторінок від імені діячів збройного підпілля в мережі Instagram чи Facebook. Також в сучасних реаліях, через наявність фактично в усіх об'єднано-територіальних громадах внутрішньо переміщених осіб (ВПО), доцільним буде залучати учнівську молодь до створення стінгазет, плакатів, брошур та різнопланових заходів (вечори пам'яті, театралізовані заходи, вікторини і т. д.) про боротьбу УПА та ОУН (б) з радянською владою на даній території для популяризації історії підпільників серед ВПО.

Окремо звернемо увагу на практичні заняття, оскільки за новою програмою рекомендується давати учням опановувати новий матеріал не у вигляді навчального тексту, а у вигляді підбірок історичних джерел. Однак під джерелами тут розуміються не тільки письмові (офіційна документація, листування, спогади, фрагменти повідомлень у пресі), але й візуальні (пропагандистські плакати, повстанські листівки, фотографії, історичні карти). Тут будуть доцільними завдання на порівняння та аналіз листівок повстанської доби з листівками руху «Жовтої стрічки» на Херсонщині. Також доцільно буде поєднувати джерела з історіографічними елементами, тобто давати до опрацювання учням різносторонні погляди істориків на історичні події [120, с.

124]. Віталій Власов пропонує в роботі з історичними джерелами застосовувати групову роботу і давати учням аналізувати історичні документи чи їх частини з різних позицій. Наприклад, учні отримують документ «Звіт про хід боротьби з бандитизмом і оонівським підпіллям на території Станіславської області за період з 5 по 23 лютого 1946 р.» та опрацьовують його. Перша група має аналізувати дане джерело з позицій радянської влади, друга – з точки зору учасників загонів УПА, а третя група – розглядати його з погляду місцевого населення. Таким чином учні вчаться аналізувати та опрацьовувати документ під різними кутами погляду, що сприятиме формуванню об'єктивного сприймання документа [109, с. 8]. Такий метод можна застосовувати й до інших документів, зокрема й до повстанських. Задорожна Л. пропонує наступний алгоритм роботи з історичним джерелом: спочатку необхідно створити проблемне питання чи ситуацію та обрати відповідне джерело, наступним кроком буде перевірка рівня сформованості в учнів вміння працювати з джерелами після чого реалізовується інформаційний етап. Далі варто провести аналітичний етап, який передбачатиме евристичну бесіду та на завершення – творчий, в ході якого необхідно інтегрувати здобуті знання в загальну систему учнівських знань та вирішення проблемного питання [142, с. 13]. На нашу думку, такий алгоритм дій доцільно буде застосувати в роботі з уривком документу «Організаційні записи М. Дяченка за 1951 р.» (Додаток Д). Учням варто поставити запитання «Яким було становище українського підпілля на Богородчанщині на початку 50-х рр. та як на це вплинула діяльність радянських репресивних служб?».

Якщо педагог планує проводити систематичну позакласну роботу, йому варто розробити навчально-методичний комплекс, який може бути й у електронному форматі. Він має поєднувати в собі основний навчальний зміст занять, практичні завдання, вправи, тестування, онлайн вікторини, завдання для самоконтролю, наочний матеріал, поради щодо їх виконання тощо (Додаток Е) [112, с. 19].

Загалом, методичні особливості вивчення теми протистояння українського повстанського та націоналістичного підпілля з радянським репресивним апаратом в основному визначається тим, що є можливим в рамках позакласної роботи, оскільки виходячи з навчальної програми, вивчення даної теми не є можливим в урочний час (окрім хіба що як складової частини уроку). Відповідно, під час організації та втілення розгляду даної теми в позакласній роботі, вчитель вільний у виборі форм роботи, застосуванні різних методів та технологій навчання, змістовому наповненні занять тощо. Однак є певні принципи, завдання позакласної роботи, яких необхідно дотримуватися для отримання позитивного результату.

Особливу увагу не тільки в урочній діяльності, але й позакласній, необхідно звертати на компетентнісний, діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи. Їх доцільно реалізовувати як груповими так й індивідуальними формами роботи. Доцільним буде використання проектних технологій для глибшого ознайомлення учнів з повстанською боротьбою на теренах Богородчанщини, інтелектуальних та рольових ігор для усвідомлення учнями особливостей підпільної боротьби, написання наукових повідомлень та рефератів для поглиблення учнівських знань про місцеву УПА та ОУН (б), а також вироблення вмінь опрацьовувати літературу та систематизувати її, порівнювати, аналізувати інформацію. Важливо під час проведення позакласних занять використовувати історичні джерела. Доцільно буде використовувати не тільки писемні, але й візуальні, та навіть речові джерела, оскільки вони сприятимуть усвідомленню учнями усіх особливостей підпільної боротьби з радянськими органами влади.

Зазначимо, що тему протистояння ОУН (б) та УПА з репресивним апаратом можна вважати особливо доцільною для реалізації національно-патріотичного виховання.

ВИСНОВКИ

Історіографічний доробок теми боротьби радянської тоталітарної системи з українським національно-визвольним рухом є досить масивним. Він характеризується наявністю монографій, наукових статей, загальноінформаційних праць та заміток зі статтями в періодичних виданнях. Частина із них присвячена загальним питанням діяльності ОУН (б) та УПА в повоєнний період та комплексному висвітленню їхнього протистояння з комуністичною владою, зокрема й у Станіславській області. До такої категорії слід віднести праці І. Андрухів та А. Француза, П. Арсенича, Н. Розлуцького, В. Ільницького, А. Кентія, Я. Коретчука та П. Ганцюка, І. Патриляка тощо.

Натомість такі історики як І. Кметюк, Г. Стародубець, Д. Веденєєв, О. Безносок, Л. Давибіда звертають свої наукові зацікавлення до вивчення військового протистояння руху опору з радянською владою та діяльності винищувальних батальйонів. Серед іншого, вони висвітлюють військові зіткнення загонів УПА з НКВС та чекістські операції проти руху опору. Особливо акцентується увага на діяльності ВБ як таких, що мали не тільки вплив на боротьбу з підпіллям у військовому відношенні, але й ідеологічному. Адже до таких батальйонів часто насильно залучали колишніх повстанців та підпільників, що справляло деморалізуючий ефект в середовищі самих підпільників.

Окремо дослідженням ідеологічного та пропагандистського напрямку названого протистояння, а також застосування радянськими спецслужбами допоміжних засобів, займаються такі історики: В. В'ятрович, Т. Галицька-Дідух, О. Іщук, О. Стасюк. У власних працях дослідники аналізують комплекс ідеологічно-пропагандистської боротьби та простежують їх вплив на становище УПА та ОУН (б). Також ряд дослідників займаються вивченням окремих діячів визвольного руху. У своїх працях історики досліджують життєпис підпільників та повстанців, однак акцентують зазвичай на їх діяльності в середині руху

опору. Також на прикладі монографії О. Іщука про М. Дяченка та Р. Грицьківа, укладача праці про М. Твердохліба, бачимо, що такі дослідження науковці доповнюють додатками першоджерел (щоденники, спогади повстанців та інша документація, пов'язана з їх діяльністю).

Оскільки матеріали даної наукової роботи рекомендовано використовувати в організації позакласної роботи в старшій школі при розгляді теми радянсько-націоналістичного протистояння в повоєнне десятиліття, зазначимо, що методологічна історіографія представлена посібниками та значним масивом вузько тематичних статей. Вони в основному висвітлюють методичні особливості використання різних методів та технологій, зокрема проектної методики, дослідницького методу, ігрових технологій тощо. Також методична література представлена працями, присвячені компетентнісному, діяльнісному та особистісно-орієнтованому навчанню, які є базовими при організації сучасного освітнього процесу.

Джерельне підґрунтя наукової роботи представлене нормативними документами, що стосуються організації навчально-пізнавальної діяльності учнів у позакласній формі роботи та навчального процесу загалом. Адже концепція НУШ, Державний стандарт базової середньої освіти та навчальна програма з історії України є важливими документами, на які має опиратися педагог у своїй діяльності з організації освітнього процесу.

Окремо значну частину першоджерел складають документи, спогади, інтерв'ю та преса. Значний масив документів радянського партактиву (обкомів та райкомів) розміщений в ДАІФО. З них ми можемо дізнатися про плани, розпорядження та хід протиповстанської боротьби радянської влади, адже саме партійний апарат був найбільш владним органом на місцях. Натомість у літописах УПА та збірці «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст.» опубліковано значний об'єм повстанських документів, а також радянських владних органів, районного, обласного та республіканського рівня. Доповнюють дані документи Електронний архів українського визвольного руху.

Спогади та інтерв'ю учасників чи свідків (Є. Варварук та І. Сенчак) подій протистояння між УПА й ОУН (б) та радянською владою є особливо цінними для дослідника, оскільки вони сприяють кращому розумінню обставин в яких перебували учасники підпілля, загального морально-психологічного стану суспільства та зазвичай завдяки спогадам історики виявляють певні нові обставини подій, взаємодії мирного населення з повстанцями й підпільниками тощо. Однак дослідникам варто пам'ятати про той факт, що даний тип першоджерел часто містить емоційність та суб'єктивність. Такі фактори варто враховувати при їх використанні в історичних дослідженнях.

Військове протистояння визвольного руху з комуністичним режимом на Богородчанщині перебувало в досить активній фазі з другої половини 1944 р. (бій в урочищі Заломище та на полонині Малиновище) до 1946 р., тобто до часу завершення Великої блокади. Пік військових зіткнень загонів НКВС з УПА на даній території припав на 1945 р., оскільки в цей період фронт німецько-радянської війни перемістився на територію Європи і репресивна машина спрямувала всі внутрішні потуги на боротьбу з УПА та ОУН (б). Однак в зазначений період НКВС спільно з іншими органами влади проводило часто не сплановані операції, які супроводжувалися використанням не обґрунтовано великої кількості військової техніки та солдат. Осінню 1944 р. повстанцями та підпільниками було здійснено серію нападів на райцентри Богородчани і Солотвина та адміністративні будівлі, тюрми, що там знаходилися. Такі дії із сторони учасників руху опору свідчать про їх наміри не допустити закріплення радянської влади в даній місцевості та продемонструвати силу спротиву радянській окупації.

Репресії проти підпілля та населення, яке його підтримувало розгорталось в таких масштабах, що наприклад у присілку Рубані с. Росільна господарські будівлі почали використовувати як тюрми. Натомість для виявлення осіб, які перебували на нелегальному становищі радянська влада провела своєрідну паспортизацію населення. Водночас щоб ослабити ряди

ОУН (б) та УПА, радянська влада вдалася навіть до оголошення амністії тим, хто добровільно покине партизанську боротьбу.

Беручи до уваги дані, які наявні про «Велику блокаду», можна стверджувати, що саме період її проведення став одним із визначальних заходів боротьби репресивного апарату з підпіллям. Адже саме в цей період силові структури перейшли до тактики планованих масштабних військово-чекістських операцій, які супроводжувалися прочісуваннями та облавами цілих населених пунктів (с. Манява, Старуня, Бабче, Дзвиняч та ін.) та лісових масивів, особливо Чорного лісу. Також «Велика блокада» особлива тим, що саме в період її проведення радянські спецслужби розпочали впроваджувати агентурну мережу. Певний деморалізуючий вплив у середовищі повстанців відіграла діяльність винищувальних батальйонів, до яких часто залучали колишніх учасників підпільної боротьби, а самі ВБ залучали до проведення військових операцій. Загалом метою та головним завданням блокади було знищення українського руху опору та підготовка населення до виборів у Верховну раду СРСР, демонстрація міцного закріплення на місцевості радянського устрою.

Звернемо увагу, що хоч активна фаза військового протистояння припадала на 1944-1946 рр., воно продовжилось і в кінці 1940-х та на початку 1950-х рр. саме в цей час було проведено масштабну військову операцію, в результаті якої загинув крайовий провідник пропаганди ОУН (б) М. Дяченко. Однак від 1946-1947 рр. важливу роль у протистоянні між збройним підпіллям та радянським репресивним апаратом почала відігравати агентурна мережа. Також при різних методах боротьби з підпіллям радянські каральні служби використовували спецзасоби, які часто поєднували при проведенні облав, наприклад снодійні препарати (додавалися в їжу чи продукти) з апаратами «Тривога», яким подавали сигнал про наявність повстанців у певному господарстві.

Поруч із військовим методом боротьби, радянський репресивний апарат застосовував комплекс ідеологічно-пропагандистської боротьби, оскільки

усвідомлював власну неспроможність знищити український визвольний рух та придушити його підтримку місцевим населенням. Одним із способів запобігти переходу чоловічого населення в підпілля була масова мобілізація до Червоної армії, однак населення чинило опір, а повстанці здійснювали напади на військкомати, з метою знищення документації на мобілізованих чи тих, хто під неї підпадав.

Значного удару по підпіллю завдали оголошення радянської влади про амністію тим учасникам руху опору, які зголосяться добровільно покинути ряди ОУН (б) чи УПА. Такий захід з боку СРСР ослабив визвольний рух не тільки тим, що значна частина повстанців повірили і зголосилися на неї, але й тим, що згодом такі колишні підпільники примусово (насиллям і шантажем) залучалися до винищувальних батальйонів та агентурно-бойових груп. Крім того, одразу після відновлення радянського адміністративно-територіального устрою та управління на Станіславщині та Богородчанщині зокрема, комуністичний партактив області та районів одразу розгорнув роботу з пропаганди радянського державного будівництва, комуністичної ідеології. Водночас спотворював образ бійця УПА та підпільника ОУН (б), висвітлював їх діяльність як співробітництво з нацистським режимом тощо. Для поширення цих поглядів та образів по населених пунктах створювалися спеціальні групи агітаторів, які проводили лекції, семінари та інші зібрання на подібні теми. Також пропагандистські матеріали поширювали за допомогою преси. Крайовою періодикою Станіславщини була газета «Прикарпатська правда», але паралельно з нею в більшості районів видавалися ще й районні газети, які висвітлювати місцеві новини та пропаганду прикріплену до реалій району. В Солотвинському районі такою газетою була «Ленінський прапор».

Щоб зменшити складність ідеологічної роботи серед населення, комуністичний режим застосовував депортації як інструмент позбавлення сіл та містечок активної й свідомої частини населення.

Зрозуміло, що українське підпілля не мовчало на такий тиск щодо самих ОУН (б), загонів УПА та українського населення. Особливо активну

ідеологічну роботу підпільники розгорнули на сторінках підпільних видавництв ТВ «Чорний ліс» з однойменним журналом та ВО «Говерля» – «Шлях перемоги». Зазвичай ідеологічні матеріали ОУН (б) спрямовувалися на антикомуністичну пропаганду, висвітлення окремих подій з історії України та роз'яснення необхідності підпільної боротьби ОУН (б) та УПА.

Окремо варто акцентувати увагу на методичних особливостях вивчення теми протистояння радянської влади з національно-визвольним рухом на Богородчанщині у повоєнне десятиліття, оскільки через територіальну обмеженість даної теми, її розгляд з учнями буде найбільш доречним у межах позакласної роботи. При організації даної форми роботи педагога з учнями, варто пам'ятати про те, що вона є логічним продовженням та поглибленням урочної діяльності. Першочергово необхідно спрямовувати діяльність школярів на вдосконалення їх компетентностей, а також застосовувати діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи. Усі три складові є базовими при впровадженні концепції Нової української школи, на яку педагогам варто орієнтуватися при плануванні сучасного освітнього процесу.

Оскільки позакласна діяльність є продовженням урочної, її варто організовувати із застосуванням проектної методики, ігрових технологій, роботи з історичними джерелами, організації тематичних тижнів, екскурсій, заходів із їх присвяченням певним річницям та пам'ятним датам, пов'язаних із рухом опору. Також варто в позакласній роботі зацікавлювати учнів науково-дослідницькою діяльністю. Для цього варто проводити круглі столи, конференції, дискусії та семінари. Доречними стануть завдання на порівняння партизанської боротьби УПА з сучасними партизанами на тимчасово окупованих територіях, пропаганди СРСР проти руху опору та сучасної російської пропаганди стосовно України тощо. Натомість для регулярної позакласної діяльності доцільно буде організувати факультатив, однак матеріали даного дослідження рекомендовано виділити окремою темою в більш розширеній тематиці самого факультативу.

На нашу думку, при використанні згаданих методів та технологій навчання, варто також звертати увагу учнів не тільки на військову й ідеологічну діяльність учасників підпілля, але й на їх творчий спадок. Загалом, тема націоналістично-радянського протистояння значно сприятиме національно-патріотичному вихованні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані джерела

1. Листування з ЦК КП(б)У з питань структури, штатів, річні звіти обкому, міськкомів, райкомів партії. ДАІФО. Ф. 1-П. Оп.1. Спр. 83. 38 арк.
2. Політінформації в обком партії за 1944-1945 рр. ДАІФО. Ф. 9-П. Оп.1. Спр.11. 48 арк.
3. Протоколи засідання бюро РК КП(б)У. Ф. 33. Оп. 1. Спр. 5. 111 арк.
4. Протоколи засідання бюро. ДАІФО. Ф. 33. Оп. 1. Спр. 3. 69 арк.
5. Протоколи партійних зборів Солотвинського райкому КП України. ДАІФО. Ф. 33. Оп. 1. Спр. 2. 8 арк.
6. Протоколи районних зборів Солотвинської рай парторганізації. Ф. 33. Оп. 1. Спр. 4. 34 арк.
7. Стенограма обласного совещання секретарей райкомов КП(б)У, прокурорів и начальников райотделов МВД, КГБ, доклад "О соблюдении советской социалистической законности и о мероприятиях органов прокуратуры по укреплению социалистической законности". ДАІФО Ф. Р-584. оп. 3. спр. 12. 165 арк.
8. Стенографічний звіт 1-ї Станіславської обласної партійної конференції. ДАІФО. Ф. 1-П. Оп.1. Спр.6. 196 арк.

Опубліковані документи і матеріали

9. Бойовий наказ № 004 в справі керівництва бойовою операцією в Станіславській області за квітень 1945 р. // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/33870>.
10. Довідка на боївку "Боємир" // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/33489>.
11. Довідка на боївку "Коваля" // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/33490>.

12. Довідка на боївку "Козак" // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/33488>.
13. Довідка на боївку "Твердий" // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/33487>.
14. Звіт відділів УПА воєнної округи "Говерля" за вересень 1945 р. // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/34692>.
15. Літопис УПА. Нова серія, Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Київ-Торонто. 2001. 652 с.
16. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3: Чорний Ліс: Видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950. Кн. 1: 1947-1948. Торонто: Літопис УПА, 1987. 272.
17. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4: Чорний Ліс: Видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950. Кн. 2: 1948–1950. Торонто: Літопис УПА, 1989. 288 с.
18. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18: Група УПА «Говерля». Кн. 1: Звіти та офіційні документи. Торонто: Літопис УПА, 1990. 337 с.
19. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Торонто-Львів: Літопис УПА, 1992-1993. 369 с.
20. Літопис УПА. Нова серія, Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Кн.1: 1943-1945 Київ-Торонто. 2002. 597 с.
21. Літопис УПА. Нова серія, Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Кн.2: 1946-1947 Київ-Торонто. 2002. 574 с.

22. Літопис УПА. Нова серія, Т. 6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Кн. 3: 1948. Київ-Торонто. 2003. 523 с.

23. Літопис УПА. Нова серія, Т. 7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Кн. 4: 1949-1959. Київ-Торонто. 2003. 5716 с.

24. Літопис УПА. Нова серія, Т. 22. Станіславівська округа ОУН: документи та матеріали 1945-1951 рр. Київ-Торонто. 2013. 1376 с.

25. Літопис УПА. Нова серія, Т. 28. Станіславівська округа ОУН: документи та матеріали референтури СБ 1945-1951 рр. Київ-Торонто. 2018. 792 с.

26. Періодичні видання УПА – «Говерля» «Шлях перемоги. Ч.3. 1 червня 1945. Газета ВО «Говерля». // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/10789>.

27. Періодичні видання УПА – «Говерля» Шлях перемоги". Ч. 6-7. 1 серпня 1945. Газета ВО «Говерля». // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/10790>.

28. Повідомлення тов. Михайлова тов. Савченко про напад банди "Різуна" на райцентр Солотвино Станіславської області // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/22830>.

29. Протокол у справі смерті бійців УПА у с.Горохолині 25.1.1946р., складений 25.5.1946 // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9248>.

30. Справа бою між учасниками УПА і учасниками УПА в селях Богрівка-Яблінка п. Надвірна. Висновок // Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/4828>.

31. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор

Микола Кугутяк. Том. 2. Книга 1 (1939 – 1945). Івано-Франківськ: КПФ “ЛПК”, 2009. 600 с.

32. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том. 2. Книга 2 (1945 – 1946). Івано-Франківськ: КПФ “ЛПК”, 2010. 696 с.

33. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том. 2. Книга 3 (1947 – 1957). Івано-Франківськ: КПФ “ЛПК”, 2011. 768 с.

34. Шлях перемоги (Видання ВО УПА «Говерля»). Архів ОУН. URL: <https://ounuis.info/library/newspapers/622/shliakh-peremohy-vydannia-vo-ura-hoverlia.html>.

Преса

35. Ковалевський О. Комсомольці-агітатори. Прикарпатська Правда. 1946. 6 січ. (№5). С. 4.

36. Лист до редакції газети “Прикарпатська правда”. Прикарпатська правда. 1945. 7 лют. (№ 25). С. 3.

Спогади

37. Інтерв'ю з Варварук Є. М., 1939 р. н., смт. Солотвин. Запис 04.04.2021 р., смт. Солотвин. Інтерв'юер Третякова О. С. Особистий архів О. Третякової. 10 арк.

38. Інтерв'ю з Сенчак І. М., 1934 р. н., с. Раковець. Запис 21.03.2021 р., смт. Солотвин. Інтерв'юер Третякова О. С. Особистий архів О. Третякової. 14 арк.

Нормативні документи

39. Державний стандарт базової середньої освіти / М-во освіти і науки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 16.11.2022).
40. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 16.11.2022).
41. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 16.11.2022).

Монографії та статті

42. Альманах Станіславівської Землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. 972 с.
43. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939 – 1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне – ІваноФранківськ: Таля, 2001. 288 с.
44. Арсенич П. Боротьба радянської влади проти УПА та націоналістичного підпілля ОУН. Історико-культурна спадщина Прикарпаття: науковий збірник. Івано-Франківськ: 2006. С. 254-286.
45. Безносок О. П. Діяльність громадських формувань з охорони порядку на Станіславщині в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. Держава і закон: теорія, практика, методика. Випуск 3. Івано-Франківськ, 2008. С. 40-51.
46. Білусяк Б. Загинули геройською смертю. Слово народу. 2012. №13. С. 4.

47. Веденєєв Д. Організація, тактика й методи дій радянських оперативно-військових сил у протиборстві з національно-визвольним рухом в Західній Україні (1945-1950-ті рр.). Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2010. № 16. С. 211-227.

48. В'ятрович В. Комуністичний альянс проти УПА. Український Визвольний Рух. № 5, 2005. С. 153-166.

49. Гавришко М. Стасюк О. Листи з підпільної пошти повстанського поета Михайла Дяченка (Марка Боеслава. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=220>

50. Галицька-Дідух Т. В. Військове та ідеолого-політичне протистояння УПА та ОУН (б) і радянських каральних структур у 1944-1945 рр. (на прикладі Станіславської області). Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2013. Ч. 22–23. С. 252-263.

51. Галицька-Дідух Т. В. Інформаційно-пропагандистська політика радянської влади в західних областях УРСР 1944-1947 рр. (на прикладі Станіславської області). Гілея: науковий вісник. К.: «Гілея», 2017. Вип. 126 (11). С.57-62.

52. Герої ОУН-УПА. Т. 1: Івано-Франківська область / Івано-Франків. обл. редкол. «Книга пам'яті України»: І. М. Пасічняк та ін. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. 311 с.

53. Гінда В. Спецоперації АБГ МГБ проти УПА. Збруч: веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/71851> (дата звернення: 01.12.2022).

54. Годованець М., Дерев'янка В. Пам'ять знову повертає її в ті часи. Слово народу. 1998. № 78. С. 1-2.

55. «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. Упор. Роман Грицьків. Торонто-Львів: «Літопис-УПА», 2008. 129 с.

56. Давибіда Л. Бої УПА на території сучасної Івано-Франківської області взимку 1944-1945 рр. Пам'ять нації. URL: <http://memorua.org/?p=1083>.

57. Данилюк К. Бій в Заломіщах – героям слава! 2011. 20 с.

58. Дзюбан О. Документ про агентурну роботу спецслужб СРСР проти українського національно-визвольного руху. Український визвольний рух. 2003. № 1. С. 14 – 25.
59. Драбчук І. Доля-недоля Ольги Чемерис. Краєзнавець Прикарпаття. 2013. № 21. С. 38-40
60. Звід пам'яток Івано-Франківської області. Богородчанський район. Івано-Франківськ, Лілея-НВ. 2008. 332 с.
61. Ільницький В. Використання компрометаційних прийомів при ліквідації підпілля у Карпатському краї ОУН (1945-1954 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014, № 40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_40_30 (дата звернення: 27.04.2021).
62. Ільницький В. Використання радянськими карально-репресивними органами спецзасобів у боротьбі проти визвольного у Карпатському краї ОУН (1945-1954). Проблеми гуманітарних наук. Історія. Дрогобич, 2014. Вип. 34. С. 76–86.
63. Ільницький В. І. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954): монографія. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
64. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського Краю. Торонто-Львів: “Літопис-УПА”, 2012. 128 с.
65. Ільницький В. Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації, спрямовані проти Підпілля у Карпатському Краї ОУН у другій половині 1940-х рр. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 24. С. 101-107.
66. Ішук О. Життя та доля Михайла Дяченка – “Марка Боєслава”. Торонто-Львів: “Літопис-УПА”, 2010. 140 с.
67. Ішук О. Ідеологічно-виховна діяльність ОУН (б) серед молоді (1944-1954 рр.). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2003. 20. 224-244 с.
68. Ішук О., Ніколаєва Н. Застосування радянськими спецслужбами допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. Український визвольний рух. 2008. № 12. с. 134-162.

69. Іщук О. , Ніколаєва Н. Ярослав Богдан – “Всеволод Рамзенко”. Торонто: «Літопис-УПА», 2011. 127 с.
70. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920-1956. Історико-архівні нариси. Т. 2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. К.: 2008. 415 с.
71. Кірсанова О.А. Розвиток політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму. К.: Наукова думка, 1981. 220 с.
72. Кметюк І. Бойова діяльність УПА на Станіславщині. URL: <http://volya.if.ua/2017/12/bojova-diyalnist-upa-na-stanislavivschyni-4/>.
73. Кметюк І. Нескорений з чину Лицарів славних ОУН і УПА. Народна воля. 2019. №12-14. С. 4-5.
74. Козар І. Моя Голгота (спогади вояка УПА і вчителя про діяльність енкаведистів у с. Кричка Богородчанського району). Галичина. 1999. №11-12. С. 4.
75. Коретчук Я., Ганцюк П. Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний Ліс». Торонто-Львів: “Літопис-УПА”, 2014. 112 с.
76. Корнейко А. Західна Україна в 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст.: специфіка політичного процесу в умовах радянського тоталітаризму. Педагогічний пошук: науково-методичний вісник. 2015. № 3. С. 10-13.
77. Костюк І. Зв'язкова “Хортиця”. Галичина. 2008. № 42. С. 5.
78. Паливода В. І. Спогади українського повстанця і багаторічного в'язня таборів ГУЛАГу. К.: Смолоскип, 2001. 206 с.
79. Паньків М. І. Схрони, криївки і бункери ОУН-УПА. Коломия: Вік, 2012. 192 с.
80. Патер І. Спротив галичан тоталітарному режимові у повоєнний час (1944-1953). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. № 21. С. 607-627.
81. Патриляк І. Військова діяльність ОУН (б) у 1940-1942 рр. К.: 2004. 598 с.

82. Патриляк І. Підготовка старшин і підстаршин у військових школах УПА. "Український історичний журнал" 2005. №3. С. 61-83
83. Проданик Д. Районий есбіст "Сталь". Шлях перемоги. 2011. №14. С. 6.
84. Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака-"Ворона". Торонто – Львів. Літопис УПА. 2011. 128 с.
85. Римарук В. Будь горда за них, Україно. Слово народу. 2017. № 23. с. 3.
86. Розлуцький Н. Боротьба радянського режиму з націоналістичним підпіллям у Богородчанському районі впродовж 1944-1951 рр. за документами Станіславського ОК КП(б)У та Богородчанського РК КП(б)У. Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2012. № 21. С. 206-212.
87. Розлуцький Н. Географічні аспекти військових дій УПА на території Станіславської області. Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск 22, 2012. С. 182-191.
88. Сеньків М. Повсякденне життя західноукраїнського селянства (1944- 1952 рр.). Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету 67 імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2014. Т. 24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_2014_24_29 (дата звернення: 10.05.2021).
89. Сергійчук В. І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944- 1953. Нові документи і матеріали. К.: 1998. 944 с.
90. Сергійчук В. Правда про "золотий вересень"1939-го. Київ: Українська Видавнича Спілка, 1999. 128 с. С.11-13
91. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49: довідник. Нью-Йорк: Пролог, 1994. 199 с.
92. Стародубець Г. Особливості формування та діяльності винищувальних батальйонів у 1944-1945 рр. Український визвольний рух. 2010. №14. С. 109-127.

93. Стародубець Г. Повстанське заплля в умовах “великої блокади”. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. №13. URL: eprints.zu.edu.ua/5904/1/Повстанське%20заплля.pdf (дата звернення: 29.04.2021).
94. Стародубець Г. «Радянські парамілітарні формування у боротьбі з оунівським підпіллям у Західних областях України». URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Starodubets_Halyna/Radianski_paramilitarni_formuvannya_u_borotbi_z_ounivskym_pidpilliam_u_zakhidnykh_oblastiakh_Ukrainy.pdf
95. Стасюк О. Видавничо пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 роки) Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2006. 384 с.
96. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. Львів: 2004. 294 с.
97. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В.В'ятрович, Р. Забілий, І. Дерев'яний, Содоль П. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 352 с.
98. Шляхтич Р. П. Проведення Львівського церковного собору 1946 р. в контексті боротьби радянської влади з українським визвольним рухом. Молодий вчений. 2014. № 7 (10). С. 34-36.
99. Що прожито – не забудеться. Галицька Просвіта. 2009. № 34-35. С. 4- 5.
100. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях, 30-50- ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). Луцьк, 1995. 171 с.

Методична література

101. Актуальні питання компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї: методичний посібник / В. Ю. Кришмарел, Ю. Б. Малієнко, Т. І. Мацейків, Т. О. Ремех [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 370 с.

102. Барановська О. Методика формування інформаційних компетентностей учнів як складової змісту освіти. Наукові і освітянські методології та практики. Вип. 3. С. 463-470.

103. Барнінець О. Класифікація ігрових методів навчання історії з погляду компетентнісного підходу. Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: ПП Жовтий, 2011. № 3. С. 14-20.

104. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії. Х.: «Основа», 2012. 240 с.

105. Баханов К. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. Х.: Вид. група «Основа», 2008. 159 с.

106. Бондар І. Психолого-педагогічні аспекти формування креативності старшокласників в процесі навчання історії. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Psychological-and-pedagogical-aspects-of-forming-of-creativity-of-senior-pupils-in-the-history-studying-I.-V.-Bondar.pdf>.

107. Бондар І. Система завдань із формування креативності старшокласників у процесі навчання історії. Нова педагогічна думка. 2020. №3. С. 118-121.

108. Буцко А. Використання технічних засобів на уроках історії. Матеріали Другого всеукраїнського науково-методичного семінару «Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти»: Збірник наукових праць. 2022. Вип. 1. С. 74-76.

109. Власов В. Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії. Історія в школах України. 2009. № 4. С. 3-8.

110. Гладун В. Використання ігрових технологій на уроках історії як засіб підвищення ефективності освітнього процесу. Нова педагогічна думка. 2018. №2 (94). С. 109-114.

111. Гончарова О. Методичні умови реалізації ціннісно-діяльнісного підходу при вивченні нової історії в школі при використанні ІКТ. Інформаційні технології і засоби навчання. 2014. Том 39, №1. С. 46-59.

112. Гриценко А. Особливості використання сучасних мультимедійних навчальних засобів з історії у закладах освіти. Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. 2019. № 1. С. 16-22.

113. Гумен С. Актуальність використання методу проектів як засобу активізації пізнавальної та дослідницької діяльності на уроках історії. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2017. вип. 5. С. 87-92.

114. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І. М. Дичківська. К.: Академвидав, 2004. 218 с.

115. Драновська С. Інфографіка як сучасний засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. Вип.6. С. 5-6.

116. Канаєва А. Розвиток критичного мислення на уроках історії. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2017. вип. 5. С. 54-57.

117. Кизенко В. педагогічні функції факультативів у основній школі. URL: https://lib.iitta.gov.ua/3426/1/Tza2010_KVI.pdf

118. Косенко Ю. Сутність поняття «суспільствознавча предметна компетентність». Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2018. вип.6. с. 52-55.

119. Кравцов С. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках історії. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал, вип. 6 С. 93-98.

120. Кравченко Ю., Черткова Н. Методичні аспекти вивчення історії в контексті компетентнісного навчання. Науково-методичний супровід функціонування інформаційно-освітнього простору регіону на засадах інноваційного розвитку. Науково-методичний вісник. 2014. № 50. с. 120-129.

121. Лисянська Д. методика використання історичних документів на уроках історії України. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2018. вип.6. С.40-44.

122. Лоштун О. Організація імітаційно-ігрової діяльності на уроках історії в старших класах. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6279/1/91.pdf> (дата звернення: 22.10.2022).

123. Марченко Г. Проектна методика навчання: історія та сучасність. Гуманізація навчально-виховного процесу. Част. 2. с. 159-168.

124. Матвійчук Я. Реалізація особистісно орієнтованого навчання на уроках історії. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2013/visnuk_73.pdf (дата звернення: 14.09.2022).

125. Мокрогуз О. Мультимедійні засоби на уроках у масовій практиці навчання історії. Нова педагогічна думка. 2013. № 3. С. 96-99.

126. Мороз П. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. К.: Педагогічна думка, 2012. 128 с.

127. Мороз П., Мороз І. Практичні аспекти організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі. Український педагогічний журнал. 2018. № 4. С. 99-109.

128. Моцак С. методичні аспекти вивчення історії рідного краю в загальноосвітніх закладах України. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2017. вип. 5 С. 18-23.

129. Моцак С. роль та місце позаурочної роботи з предмету в сучасній шкільній історичній освіті. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2018. Вип. 6. С. 62-66.

130. Овчарук О. Стратегічні орієнтири запровадження компетентнісного підходу до вітчизняної освіти. Наукові і освітянські методології та практики. Вип. 3. С. 450-462.

131. Олексін Ю. Форми, методи і засоби навчання історії. URL: <https://www.sworld.com.ua/simpoz7/11.pdf> (дата звернення: 15.11.2022).
132. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження Державного стандарту базової середньої освіти. Український педагогічний журнал. 2021. №4. с. 106-115.
133. Пометун О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
134. Приходько А. Діяльнісний підхід в умовах інноваційного навчання історії. Наукові і освітянські методології та практики. Вип. 3. С. 492-500.
135. Рипаченко Н. екскурсія як складова процесу навчання історії. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2013/visnuk_103.pdf.
136. Терно С. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
137. Терно С. Методика розвитку критичного мислення: досвід експериментального дослідження. Історія в школах України. 2007. №9-10. С. 3-11.
138. Тютюнник І. проектні технології як засіб формування предметної компетентності учнів на уроках історії в ПТНЗ. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2018. Вип. 6. С. 152-157.
139. Фіцула М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К.: Академія, 2002. 528 с.
140. Чубур Н. форми та прийоми особистісно-орієнтованого навчання історії учнів старших класів: методичний аспект проблеми. Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2003. Вип. 52: педагогічні, історичні та фізико-математичні науки. С. 113-118.
141. Яценко Ю. Особливості застосування проектних технологій на уроках історії. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. 2017. вип. 5. С. 83-87.

Дисертації та автореферати дисертацій

142. Задорожна Л. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі: автореф. дис. к. пед. н. 13.00.02 / нац. педагогічний ун-т ім. М. Драгоманова. Київ, 2005. 20 с.

143. Лоштун О. Формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії: автореф. дис. к. пед. н. 13.00.09 / нац. педагогічний ун-т ім. М. Драгоманова. Київ, 2011. 21 с.

144. Понипаляк О. «Діяльність старшинських та підстаршинських шкіл Української Повстанської Армії: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 223 с.

145. Розлуцький Н. Боротьба радянського режиму проти українського визвольного руху на території Станіславської області: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2018. 294 с.

ДОДАТКИ

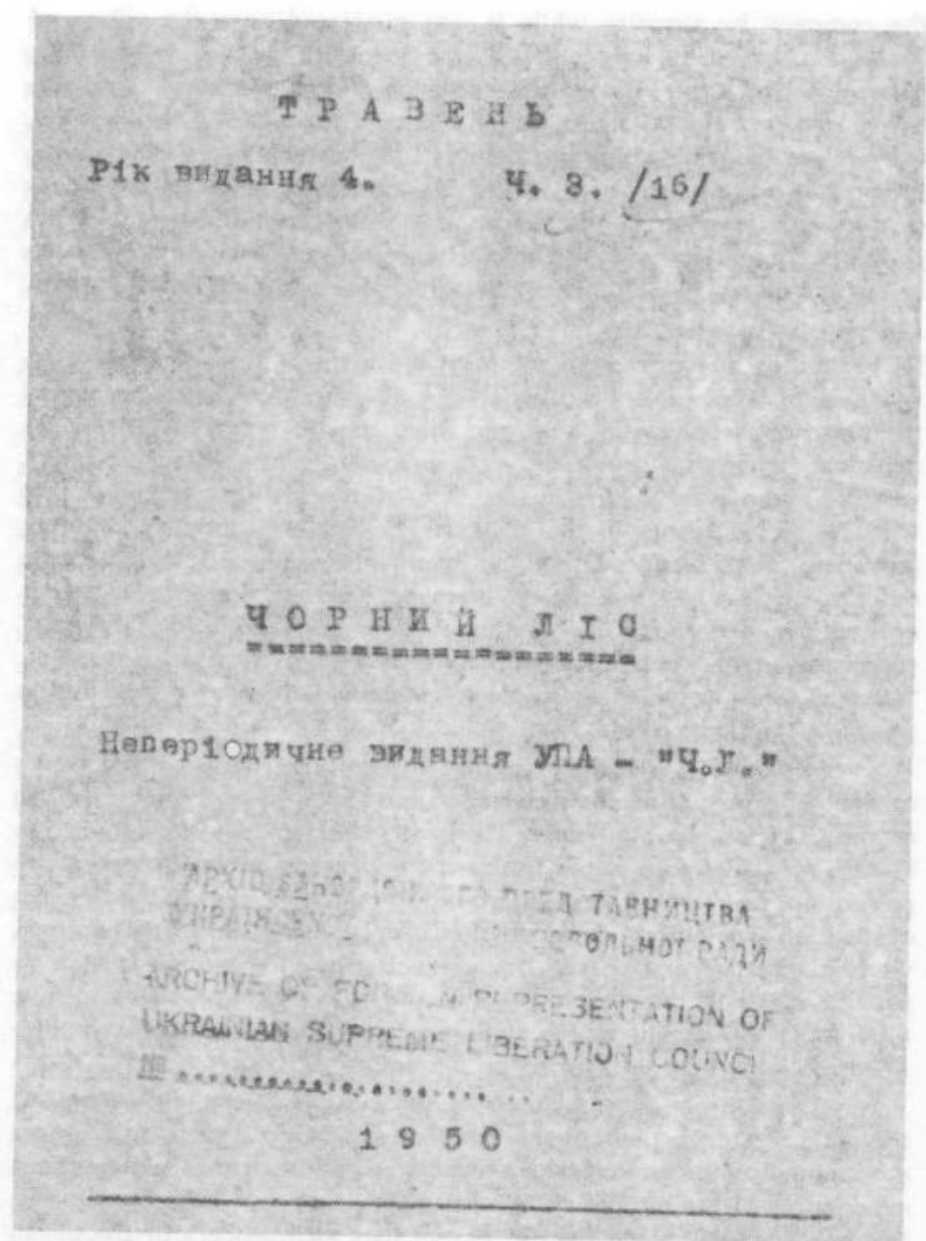
Додаток А

**Таблиця організації кущових проводів ОУН Богородчанського району
станом на кінець 1947 р.**

№ п/п	імена та псевдо підпільників куща	Територія діяльності	Кущовий провідник
кущ №1	1) Мацюк Василь Федорович – “Барон”, господарчий референт куща; 2) Гатич Степан Степанович “Кармелюк”, станичний с. Похівка; 3) Суш Семен Дмитрович “Козак”, станичний с. Грабовець	с. Горохолино, Горохолин Ліс, Грабовець, Похівка.	Микицей Василь Степанович – “Гук”, “Куценко” (після ліквідації 19.10.1947 Литвина Федора “Ручай”).
кущ №2	1) Середюк Іван Федорович “Батрак”, господарчий; 2) Павлюк Микола Степанович “Триць”, інформатор СБ; 3) Капушак Микола Олексійович “Степ”, станичний с. Діброва; 4) Костюк Іван Степанович “Мороз”; 5) Шешко Іван Васильович “Гук”, станичний с. Бистриця; 6) Черевко Іван Васильович “Сорока”	с. Діброва, Бистриця, Глибівка.	Костюк Михайло Остапович “Стріла”.
кущ №3	1) Гложик Олексій Іванович “Дунай”, господарчий; 2) Яцків Федір Васильович “Ляндвіг”, станичний с. Гринівка; 3) Глуханюк Дмитро Семенович “Нечай”, станичний с. Нивочин	с. Старі Богородчани, Гринівка, Нивочин, Лесівка.	Коротницький Микола Юрійович “Маяк” (також виконував обов’язки районного провідника)

Джерело: Розлуцький Н. Боротьба радянського режиму з націоналістичним підпіллям у Богородчанському районі впродовж 1944-1951 рр. за документами Станіславського ОК КП(б)У та Богородчанського РК КП(б)У. Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2012. № 21. С. 206-212.

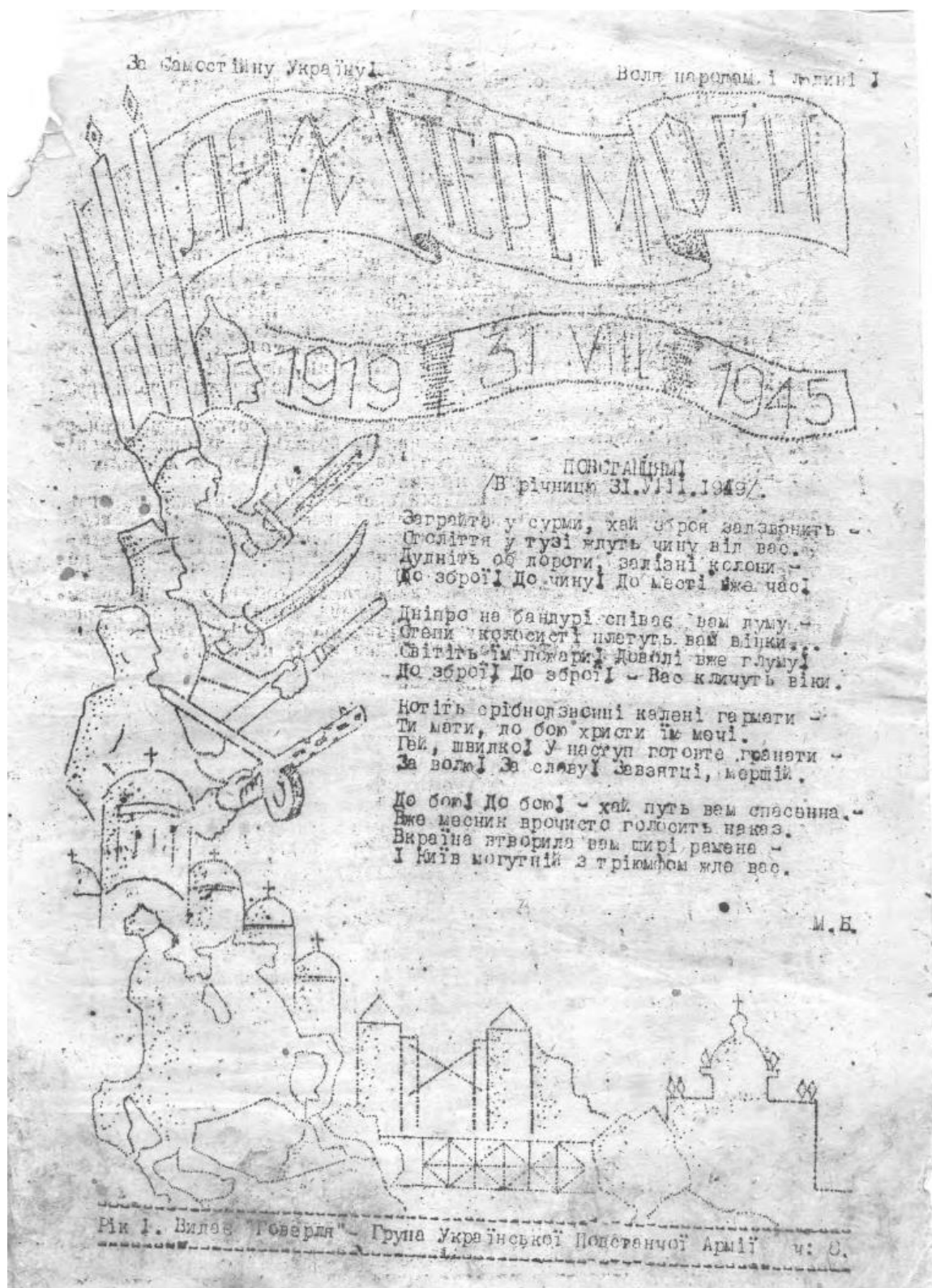
Титульна сторінка підпільного видання «Чорний ліс» від 1950 р.

Титульна сторінка останнього числа журналу **Чорний ліс** з травня 1950 року.

206

Джерело: Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4: Чорний Ліс: Видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950. Кн. 2: 1948–1950. Торонто: Літопис УПА, 1989. 288 с.

Титульна сторінка підпільного видання «Шлях перемоги» від 31 серпня 1945 р.

Джерело: <https://ounuis.info/library/newspapers/622/shliakh-peremohy-vydannia-vo-ura-hoverlia.html>

**Список літератури, рекомендований до опрацювання учнями в рамках
позакласної роботи**

1. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3: Чорний Ліс: Видання команди Станиславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950. Кн. 1: 1947-1948. Торонто: Літопис УПА, 1987. 272.
2. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4: Чорний Ліс: Видання команди Станиславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950. Кн. 2: 1948–1950. Торонто: Літопис УПА, 1989. 288 с.
3. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18: Група УПА «Говерля». Кн. 1: Звіти та офіційні документи. Торонто: Літопис УПА, 1990. 337 с.
4. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Торонто-Львів: Літопис УПА, 1992-1993. 369 с.
5. Літопис УПА. Нова серія, Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Кн.2: 1946-1947 Київ-Торонто. 2002. 574 с.
6. Літопис УПА. Нова серія, Т. 6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Кн. 3: 1948. Київ-Торонто. 2003. 523 с.
7. Літопис УПА. Нова серія, Т. 7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Кн. 4: 1949-1959. Київ-Торонто. 2003. 5716 с.
8. Літопис УПА. Нова серія, Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи та матеріали 1945-1951 рр. Київ-Торонто. 2013. 1376 с.

9. Літопис УПА. Нова серія, Т. 28. Станіславівська округа ОУН: документи та матеріали референтури СБ 1945-1951 рр. Київ-Торонто. 2018. 792 с.
10. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том. 2. Книга 2 (1945 – 1946). Івано-Франківськ: КПФ “ЛПК”, 2010. 696 с.
11. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том. 2. Книга 3 (1947 – 1957). Івано-Франківськ: КПФ “ЛПК”, 2011. 768 с.
12. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939 – 1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне – Івано-Франківськ: Таля, 2001. 288 с.
13. Галицька-Дідух Т. В. Військове та ідеолого-політичне протистояння УПА та ОУН (б) і радянських каральних структур у 1944-1945 рр. (на прикладі Станіславської області). Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2013. Ч. 22–23. С. 252-263.
14. Герої ОУН-УПА. Т. 1: Івано-Франківська область / Івано-Франків. обл. редкол. “Книга пам'яті України”: І. М. Пасічняк та ін. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. 311 с.
15. Гінда В. Спецоперації АБГ МГБ проти УПА. Збруч: веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/71851>
16. Давибіда Л. Бої УПА на території сучасної Івано-Франківської області взимку 1944-1945 рр. Пам'ять нації. URL: <http://memorua.org/?p=1083>.
17. Данилюк К. Бій в Заломіщах – героям слава! 2011. 20 с.
18. Звід пам'яток Івано-Франківської області. Богородчанський район. Івано-Франківськ, Лілея-НВ. 2008. 332 с.
19. Ільницький В. І. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954): монографія. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.

20. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського Краю. Торонто-Львів: “Літопис-УПА”, 2012. 128 с.
21. Іщук О. Життя та доля Михайла Дяченка – “Марка Боєслава”. Торонто-Львів: “Літопис-УПА”, 2010. 140 с.
22. Кметюк І. Бойова діяльність УПА на Станіславщині. URL: <http://volya.if.ua/2017/12/bojova-diyalnist-upa-na-stanislavivschyni-4/>.
23. Коретчук Я., Ганцюк П. Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний Ліс». Торонто-Львів: “Літопис-УПА”, 2014. 112 с.
24. Патриляк І. Військова діяльність ОУН (б) у 1940-1942 рр. К.: 2004. 598 с.
25. Розлуцький Н. Боротьба радянського режиму з націоналістичним підпіллям у Богородчанському районі впродовж 1944-1951 рр. за документами Станіславського ОК КП(б)У та Богородчанського РК КП(б)У. Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2012. № 21. С. 206-212.
26. Сергійчук В. І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944- 1953. Нові документи і матеріали. К.: 1998. 944 с.
27. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В.В’ятрович, Р. Забілий, І. Дерев’яний, Содоль П. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 352 с.

Додаток Д

Уривок з «Організаційних записів М. Дяченка за 1951 р.»

Через дві години прибігли стривожені повстанці і принесли дуже сумну звістку. В Чорному лісі уже нема жодного повстанця. Більшовики вийшли на організаційний зв'язок за допомогою провокаторів з наших рядів «Байденка», «.....», «Грубого», «Ігоря» та інших, спіймали живими «Куряву», «Довбуша», «Хмару», «Степана», «Дуба» та інших керуючих членів організації, а решту ліквідували. Із керуючих членів ОУН загинули: «Жар», «Ворон», «Остап», «Заєць» та «Грім». Про це повідомив нам «Шварно», який на зустрічі з моїми людьми тільки що тікав з більшовицьких рук. Останній розповів, що більшовики хочуть будь-якою ціною спіймати вас живим, тобто мене. «Шварно» тікав із «Зубом» в гори, з ним тікали ще три повстанці.

Ця звістка вразила мене, як грім. В першу хвилину я не знав, що зі мною діється. Мені здавалось, що це якийсь страшний сон. Але це була жорстока дійсність. Я швидко прийшов до себе. Треба було швидко піти з цього небезпечного місця і на щось наважитись. Ми сподівались, що на наступний день у цих місцях будуть вести пошуки більшовики, але їх не було.

Біля мене тоді було 16 повстанців. Я помітив, що ця звістка справила на них дуже неприємне враження. Всі вони почували себе, як .... В двох надрайонах Станіславському і Тлумачському не було уже жодної людини. Тільки в Надвірнянському надрайоні були ще не порушені більшовицькою провокацією два райони – Солотвинський та Надвірнянський. Хоча про Надвірнянський надрайон ми ще нічого точно не знали.

Джерело: Іщук О. Життя та доля Михайла Дяченка – “Марка Босслава”. Торонто-Львів: “Літопис-УПА”, 2010.

Додаток Е

**Електронний навчально-методичний комплекс для позакласних
занять при вивченні теми «Український національно-визвольний рух
на Богородчанщині у повоєнне десятиліття»**

Посилання та QR-код для швидкого переходу на вебсторінку ЕНМК:
<https://sites.google.com/view/oun-upa-bohorodchany/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0?authuser=0>

